

Review of the Novel *Mothers and Daughters, Book Three: Shahrbanu's Honeymoon*, Based on Elaine Showalter's Four_Part Model

Shirzad Tayefi^{1✉}, Zahra Kamel Piralvan²

1. Corresponding Author*, Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: taefi@atu.ac.ir

2. M.A. in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: zahrakamel2079@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.71590.3942](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.71590.3942)

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Elaine Showalter's four-dimensional model is a woman-centered approach based on examining women's lived experience in four domains: biological, linguistic, psychological, and cultural. Showalter has coined the term "gynocriticism" for this critique. <i>Shahrbanoo's Maheasal</i> , the third work in Mahshid Amirshahi's <i>Mothers and Daughters</i> quartet, is very suitable for reading with this approach, as it deals with various aspects of women's lives. <i>Shahrbanoo's Honeymoon</i> , in this research, is criticized using qualitative analysis and library and document studies to extract and examine its noteworthy features regarding women. The results of the research show that in the biological model, the female body is the starting point of many crises that cross the cultural corridor. The linguistic model in this work is stylistically decisive and the language of each character is his signature. In the psychological model, the author reveals the hidden suffering of women by constantly referring to their psyche. The cultural model has the highest frequency, which narrates the social and historical context of domination over women. <i>Shahrbanoo's Honeymoon</i> is a narrative of women who live at the intersection of body, mind, culture, and language. Amirshahi shows that women's lives are not accidental, but the product of a network of social relationships. The novel's impact lies in the simultaneity of four latent patterns that together create a multilayered image of Iranian women.
Article history:	
Received: 16 February 2026	
Received in revised form: 10 May 2026	
Accepted: 19 May 2026	
Published online: 07 October 2026	
Keywords: <i>Mothers and Daughters</i> , <i>Shahrbanoo's Honeymoon</i> , Gynocriticism, Quadruple pattern, Woman.	

Cite this article: Tayefi, Sh., Kamel Piralvan, Z. (2026). Review of the Novel *Mothers and Daughters, Book Three: Shahrbanu's Honeymoon*, Based on Elaine Showalter's Four_Part Model. *Persian Language and Literature*, 79 (254), 218-243. <http://doi.org/10.22034/perlit.2026.71590.3942>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Women in contemporary Iranian literature have created works that are their own voices and have depicted a form of activism in them. Mahshid Amirshahi is one of these authors who, in *Shahrbanoo's Honeymoon*, the third work in the *Mothers and Daughters* quartet, has provided her audience with the opportunity to study the lived experiences of women by placing the setting of her novel in a socio-historical context.

Reading the novel *Shahrbanoo's Honeymoon* based on Elaine Showalter's four-dimensional model extracts numerous dimensions of this work that lead us to a comprehensive understanding of the author's style, the status and position of women in the historical period in question, and her lived experience.

Literature Review and Discussion

The findings regarding the background of the present study show that so far, the novel *Shahrbanoo's Honeymoon* has not been examined based on Elaine Showalter's four_part model. The most relevant Researches include works by Talaei and Talaei (2018), Mobarak and Ahangari (2018), Faridi (2021), Nikrouz and Teymori (2023), Khalilnezhad Asl, Yeghani and Sadraldini (2023), Moradi and Shahriyari (2024), Tokhmafshan, Mohammadi and Raminnia (2024).

Discussion

Choosing a method to examine a work in a feminist framework is not an easy path, because given the different situations of woman around the world, flexibility of approach is important. On the other hand, when a work has multiple dimensions to be examined, we need a multifaceted method.

By coining the term gynocriticism, Showalter defines a type of criticism in which women as writers seek to express different dimensions of their being based on a female understanding of the world. She believes that if we consider women's writing as the central subject, we can reach new findings and understand the distinctiveness of women's writing (Showalter 1985: 248). Showalter sees theories of women's writing as consisting of four models: biological, linguistic, psychoanalytic, and cultural, each of which is an attempt to define the characteristics of women as writers and women as texts. These four models overlap and are almost sequential (ibid: 249-250).

Feminist criticism strives to be biological, intimate, and confessional. This type of criticism, from a biological perspective, sees the body as an inspiring source of imagery; but the woman's body should not be considered her central identity; because this difference is the greatest distinction between women and men, which has been used as an excuse to justify the domination of one sex over the other (Showalter 1985: 251-252).

The project of feminine language, despite its appeal to many, is fraught with problems. The linguistic range of women must be expanded and its limitations should be limited.. On the other hand, women must be present in discourses from which they have been absent.

The psychological study of literary works helps researchers to examine the mental states and unconscious processes of the mind. Sometimes the behaviors of a character in a story may have a psychological background, and paying attention to the various psychological aspects in the work sheds light on important aspects of it.

Showalter believes that a cultural model of theory is more adequate than other biological, linguistic, and psychoanalytic models. (Showalter 1985: 260). The first task of a feminist critique is to map the

precise cultural location of female identity and to describe the forces that erode a writer's cultural domain (Ibid: 264).

Conclusion

Shahrbano's Honeymoon creates a world in which being a woman is a lived condition; a condition that is simultaneously woven into the characters' bodies, minds, and psyches; hence, the work allows for critical readings from different paths, from biological experience to cultural status. In *Shahrbano's Honeymoon*, the body is not just a natural reality; it is also a site of power, control, and social meaning-making. Biological experiences (pregnancy, intercourse, and even clothing) quickly transcend the physical level and become instruments of judgment, control, and valuation. The female body is a body that carries the burden of meaning, fear, shame, and obedience. In the linguistic realm, the author uses language as one of the determining tools of characterization and representation. The language of women in this work is not uniform; rather, each woman has her own voice, and this linguistic diversity, flowing from a different vocabulary, proverbs, tone, and accent, carries meaning and shows the impact of lived experience on language. By highlighting linguistic differences, the author highlights the voices of women in the text. On a psychological level, the novel presents a picture of women's psychological exhaustion. When women are dissolved in their imposed roles, they feel an irrational distance between themselves and their roles and are forced to adapt to the power structure. The psychological experiences of women in this story, such as forgetfulness, denial of bodily experience, internalization of norms, and refuge in superstition, are psychological reactions to the limited, controlled, and insecure life of women. In this novel, culture is the most important organizing force in women's lives. Marriage and its necessity, control of the body, social exclusion, financial dependence, and other social inequalities are represented in the form of cultural norms. At the same time, the author does not naturalize the dominant norm; rather, by narrating everyday details, she shows how these norms are reproduced. The cultural pattern has the highest frequency, as the novel consistently represents the body, women, marriage, honor, family, tradition, politics, and history in the form of dominant norms. Women's lives are almost always defined in relation to culture, and the greatest pressure, conflict, and struggle on women come from within cultural structures. The overlap of patterns in *Shahrbano's Honeymoon* is inevitable because the experiences of the women in the story are represented on a multi-layered level; for this reason, some examples can be analyzed simultaneously on more than one layer. This reading shows that *Shahrbano's Honeymoon* is, rather than being a narrative of individual women's lives, a multi-layered representation of women's experiences in various fields, and helps to understand part of the situation of Iranian women's lives in a specific historical period.

Keywords: *Mothers and Daughters*, *Shahrbano's Honeymoon*, Gynocriticism, Quadruple pattern, Woman.

نقد رمان مادران و دختران، کتاب سوم: ماه غسل شهربانو بر اساس الگوی چهارگانه الین شوالتر

شیرزاد طایفی^۱، زهرا کامل پیرالوان^۲

۱. نویسنده مسئول^{*}، استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: taefi@atu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: zahrakamel2079@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.71590.3942](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.71590.3942)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	الگوی چهارگانه الین شوالتر، رویکردی زن‌محور، مبتنی بر بررسی تجربه زیسته زنان در چهار ساحت زیستی، زبانی، روانی و فرهنگی است. شوالتر برای این نقد، نام گاینوکریتیسیزم "gynocriticism" را در نظر گرفته است. ماه غسل شهربانو، سومین اثر از چهارگانه مادران و دختران مهشید امیرشاهی، با پرداختن به ابعاد مختلف زندگی زنان، برای خوانش با این رویکرد بسیار مناسب است. ماه غسل شهربانو، در این پژوهش، به روش تحلیل کیفی و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی نقد شده تا ویژگی‌های درخور توجه آن درباره زنان استخراج و بررسی شوند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که در الگوی زیستی، بدن زن، نقطه آغاز بسیاری از بحران‌هاست، اما همواره از گذرگاه فرهنگ عبور می‌کند و مستقل نیست. الگوی زبانی در این اثر، از نظر سبکی و هویتی تعیین‌کننده و زبان هر شخصیت امضای اوست. در الگوی روانی، نویسنده با ارجاع مدام به روان زنان، رنج پنهان آن‌ها را آشکار می‌کند. الگوی فرهنگی، بالاترین بسامد را دارد که بیشترین یافته‌ها در این الگو جای می‌گیرند و بستر اجتماعی و تاریخی سلطه بر زنان را روایت می‌کند. ماه غسل شهربانو روایت زنانی است که در تقاطع بدن، روان، فرهنگ و زبان زیست می‌کنند. امیرشاهی، با وفاداری به تجربه زیسته زنانه نشان می‌دهد که زیست زنان نه فردی و تصادفی، بلکه محصول شبکه‌ای از مناسبات اجتماعی است. تأثیر رمان در هم‌زمانی چهار الگو نهفته که در کنار هم تصویری چندلایه از زن ایرانی می‌سازند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۵	
کلیدواژه‌ها: مادران و دختران، ماه غسل شهربانو، گاینوکریتیسیزم، الگوی چهارگانه، زن.	
استناد: طایفی، شیرزاد؛ کامل پیرالوان، زهرا. (۱۴۰۵). نقد رمان مادران و دختران، کتاب سوم: ماه غسل شهربانو براساس الگوی چهارگانه الین شوالتر. <i>زبان و ادب فارسی</i> ، ۷۹ (۲۵۴)، ۲۴۳-۲۱۸. http://doi.org/10.22034/perlit.2026.71590.3942	
ناشر: دانشگاه تبریز.	© نویسندگان.

۱. مقدمه

زنان در ادبیات معاصر ایران، آثاری خلق کرده‌اند که صدای خودشان باشد و شکلی از کنش‌گری را در آن‌ها به تصویر کشیده‌اند. مهشید امیرشاهی، یکی از این نویسنده‌هاست که در ماه عسل شهربانو، سومین اثر از چهارگانه مادران و دختران، با قراردادن فضای رمان خود در بافت تاریخی و اجتماعی، امکان مطالعه تجربه‌های زیسته زنان را برای مخاطبان خود فراهم کرده‌است.

تجربه زیسته زنان برای مخاطبان آشنایی کمتری دارد، زیرا زنان فرصت نداشته‌اند که چهره مستقل خود را با فاعلیت خویش نشان دهند. بنابراین آن‌ها اکنون در آثار خود، تلاش مستمری را برای بازتاب هویت تازه زن ایرانی و وضعیت او در چرخه قدرت و روابط جنسیت آغاز کرده‌اند. این تلاش، ابعاد بسیاری از زندگی زنان را می‌نمایاند که واکنش آنان در برابر کلیشه‌ها و هنجارهای جنسیتی را نیز شامل می‌شود. در نتیجه این واکنش‌ها وضعیت کنونی شکل می‌گیرد. آثار زنان، امکانی به ما می‌بخشد تا شرایط اجتماعی را با جنبه‌های بیشتری بسنجیم.

خوانش رمان ماه عسل شهربانو بر پایه الگوی چهارگانه الین شوالتر، ابعاد متعددی از این اثر را استخراج می‌کند که ما را به شناخت پدیده‌ای از سبک نویسنده، وضعیت و موقعیت زنان در دوره تاریخی موردنظر نویسنده و تجربه زیسته او می‌رساند.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

- ۱-۱-۱. در بررسی اثر در الگوی زیستی، کدام ابزار/های نویسنده برای معناپردازی مورد توجه قرار گرفته‌است؟
- ۱-۱-۲. در الگوی زبانی، نویسنده از چه شگردهایی برای ایجاد صدای مشخص خود استفاده کرده‌است؟
- ۱-۱-۳. در الگوی روانی، زنان در واکنش‌های خود در برابر انفعال و بی‌اختیاری، از چه سازوکارهایی بهره می‌گیرند؟
- ۱-۱-۴. در الگوی فرهنگی، امیرشاهی، سرگذشت زن ایرانی را در نسبت با چه تجربه‌هایی روایت می‌کند؟

۱-۲. فرضیه‌ها

- ۱-۲-۱. انتظار می‌رود امیرشاهی در بعد زیستی، از بدن، به عنوان سازوکار معناسازی بهره گرفته باشد و با استفاده از توصیف‌های بدن‌مند، تجربه زیستی را روایت کرده باشد.
- ۱-۲-۲. امیرشاهی، نوشتار پرجزئیاتی دارد و استفاده از لهجه هم در آثار او به چشم می‌خورد. این ویژگی‌ها می‌تواند زبان اثر او را به گونه‌ای متفاوت شکل دهند.
- ۱-۲-۳. به نظر می‌رسد زنان در ماه عسل شهربانو، در مواجهه با انفعال و فقدان، به سازوکارهای جبرانی مانند انکار متوسل می‌شوند تا وضعیت را توجیه یا قابل تحمل کنند.
- ۱-۲-۴. قابل انتظار است که الگوی فرهنگی در این اثر الگوی متنوع‌تری باشد و زن ایرانی را در موقعیت‌هایی متفاوت به تصویر بکشد.

۱-۳. پیشینه

جست‌جوهای انجام‌شده درباره پیشینه پژوهش حاضر، نشان می‌دهد که تاکنون ماه عسل شهربانو، براساس الگوی چهارگانه الین شوالتر، موردبررسی قرار نگرفته‌است. مجموعه ذیل تعدادی از مرتبط‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده درباره پژوهش پیش‌روست:

- طلائی و طلائی (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی رویکردهای چهارگانه نقد فمینیستی الین شوالتر در رمان نقره دختر دریای کابل اثر حمیرا قادری» با بررسی ابعاد مختلف زندگی زنان داستان، مسائل آن‌ها را با تکیه بر آرای شوالتر، طبق الگوی چهارگانه او، طبقه‌بندی کرده‌اند.

- مبارک و آهنگری (۱۳۹۷) در مقاله «دغدغه‌ها، گرایش‌ها و چارچوب‌های زندگی زنان در آثار مهشید امیرشاهی» با تکیه و تأکید بیشتر روی داستان‌های کوتاه امیرشاهی، به بررسی بخشی از مسائل زنان که موردتوجه نویسنده است، پرداخته‌اند. در این پژوهش که تنها به یک مثال کوتاه از چهارگانه مادران و دختران بسنده شده، طبقه‌بندی و بررسی مشکلات طبقه‌های مختلف از ابعاد گوناگون در آثار مهشید امیرشاهی موردنظر بوده‌است.

- فریدی (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی رمان پرندۀ من فریبا وفی براساس الگوی چهارگانه آلن شوالتر» نمونه‌های اثر را با رویکرد شوالتر تحلیل کرده‌است. درنهایت، نتیجه پژوهش مشخص می‌کند که در این اثر الگوی فرهنگی برجسته و پربسامد است و نویسنده در پی انتقاد از وضعیت زنان است.

- نیک‌روز و تیموری (۱۴۰۲) در مقاله «فضاهای غالب بر رمان مادران و دختران اثر مهشید امیرشاهی»، فضای زنانه را یکی از برجسته‌ترین فضاها در این اثر می‌دانند. این پژوهش، به بررسی دغدغه‌های زنان و شکل‌گیری شخصیت‌ها از نگاه و قلم نویسنده می‌پردازد.

- خلیل‌نژاد اصل، یگانی و صدرالدینی (۱۴۰۲) در مقاله «واکاوی نوشتار زنانه رمان "بریداللیل" هدی برکات در پرتو نظریۀ نقد وضعی زنان از الین شوالتر» با اثر برکات در قالب رویکرد چهارگانه شوالتر، به این نتیجه رسیده‌اند که اثر در هر چهار الگو، نمونه‌های ارزشمندی برای ارائه دارد و در الگوی فرهنگی، این نمونه‌ها برجستگی بیشتری دارند.

- مرادی و شهریاری (۱۴۰۳) در مقاله «بررسی رمان "پیاده" بلقیس سلیمانی از منظر شوالتر» با ذکر نمونه برای هر الگو، این اثر را با رویکرد چهارگانه الین شوالتر بررسی می‌کنند. پژوهشگران معتقدند تفاوت نوشتار زنانه و مردانه، باعث شده نویسنده اثری بیافزیند که مثال‌های قابل‌اعتنایی در هر چهار الگو وجود داشته باشند و رمان قابلیت خوانش با چنین رویکردی را داشته باشد.

- تخم‌افشان، محمدی و رامین‌نیا (۱۴۰۳) در مقاله «بررسی مقایسه‌ای زنانه‌نویسی و مردانه‌نویسی در رمان‌های عشق و بانوی ناتمام و ماه غسل شهربانو، با تکیه بر عناصر داستان»، شیوه‌های دو نویسنده را برای زنانه یا مردانه‌نوشتن بررسی می‌کنند. به عقیده پژوهشگران، امیرحسن چهلتن در اثر خود با شخصیت‌پردازی کلی، شخصیت‌های ایستا، گفت‌وگوهای یکسان بین شخصیت‌ها، پیرنگ به‌هم‌ریخته و ایجاد تعلیق و انتظار، تنش میان شخصیت‌ها، در برابر شیوه امیرشاهی قرار دارد که در اثر خود از پیرنگی ساده و بدون پیچیدگی، گفت‌وگوهای بلند و کوتاه براساس نوع شخصیت‌ها، عدم وجود وضعیت بحرانی، توجه به جزئیات و شخصیت اصلی متغیر بهره برده‌است. پژوهشگران معتقدند: چهلتن زنان را در بستر تاریخی، ولی با دیدی فردی و روانشناختی نمایش می‌دهد و همدلی عمیقی با آن‌ها ندارد، اما امیرشاهی با درکی بیشتر، زنان را در اجتماعی بزرگ‌تر به تصویر می‌کشد.

۱-۴. خلاصه داستان

ماه غسل شهربانو، سومین کتاب از مجموعه مادران و دختران، اثر مهشید امیرشاهی (متولد ۱۳۱۶ خورشیدی)، با روایت روزهای نخست زندگی مشترک شهربانو و ابراهیم آغاز می‌شود. شهربانو دیوان‌بیبی، دومین فرزند امیرخان و مهراولیاست که بعد از اتمام دوره تحصیل خود به ایران بازمی‌گردد و ازدواج می‌کند. وصلت او با ابراهیم، شتاب‌زده و ناگهانی و بر پایه مصلحت، فشار محیط خانوادگی و تصویر اجتماعی از ازدواج شکل گرفته و عشق واقعی در آن اثری نداشته‌است. شهربانو شناخت مناسبی از ابراهیم ندارد و به‌تدریج با ویژگی‌های شخصیتی مهم او آشنا می‌شود. در ابتدا، خانواده‌ها تصور می‌کنند که شهربانو در خانه جدید، زندگی آرام و محترمانه‌ای خواهد داشت.

ازدواج شهربانو و ابراهیم، با اصرار و عجله ابراهیم و موافقت خانواده شهربانو، اتفاق می‌افتد و زندگی مشترک این دو نفر در شرایطی کاملاً بی‌ثبات آغاز می‌شود. از عدم شناخت و آمادگی دو طرف برای ازدواج، نامعلوم بودن مکان زندگی و توافق نکردن درباره این مسئله، تا ماه عسلی بی‌برنامه و عجیب و اختلاف نظرهای اساسی شهربانو و ابراهیم، نشان از ازدواجی بی‌پایه دارد. این اثر، شهربانو را در وضعیت تردید و بی‌اعتمادی، تصمیم‌گیری و یقین‌بازنمایی می‌کند.

او که پیش از ازدواج، رابطه عاطفی روشنی را تجربه نکرده‌است، انتظار دارد زندگی مشترک همراه با تفاهم و نزدیکی روحی باشد، اما از همان ابتدا، بیگانگی شدیدی نسبت به ابراهیم در خود احساس می‌کند و به تدریج نسبت به معاشرت با او احساس نارضایتی کنترل‌ناپذیری دارد و این وضعیت در تمام طول اثر تکرار می‌شود.

ابراهیم، ازدواج را از زاویه‌ای کاملاً متفاوت می‌بیند. او باور دارد که شهربانو «متعلق» به اوست و رفتار، بدن و گذشته او باید در چارچوب سنتی ازدواج باقی بماند. او، بارها، مستقیم و غیر مستقیم، حریم شخصی شهربانو را خدشه‌دار می‌کند و انتظار دارد که همسرش، مطابق خواسته‌های زورگویانه او عمل کند. این وضعیت، فضای رابطه را برای شهربانو سنگین و خفقان‌آلود می‌کند. این در حالی است که ابراهیم در پاریس زندگی و با روشنفکران بسیاری معاشرت کرده‌است و مردی سنتی محسوب نمی‌شود. او نه تنها به روابط متعددش با زنان مختلف افتخار می‌کند، حتی قصد دارد این روابط را ادامه دهد و همسرش نیز از این روابط اطلاع داشته باشد. از سوی دیگر، شکاک است و روابط شهربانو را به شدت کنترل می‌کند.

شهربانو با خانواده، دوستان، هم‌کلاسی‌ها و استادان خود از طریق نامه‌نگاری در ارتباط است و این نامه‌ها، لحنی دوستانه و احترام‌آمیز دارند. ابراهیم، با کمک مادرش و بدون اطلاع شهربانو، نامه‌ها را می‌خواند و تصور می‌کند که مالکیت او بر همسرش تهدید شده‌است. این تصور، شک و بدبینی ابراهیم و افزایش فشار روانی در شهربانو را به دنبال دارد. با گذشت زمان، شهربانو شکیبایی و تحمل خود را از دست می‌دهد و میان حفظ آرامش ظاهری، انجام وظیفه اجتماعی و توجه به نیازهای شخصی‌اش معطل می‌ماند. در سفری که ماه عسل شهربانو و ابراهیم محسوب می‌شود، شهربانو به این نتیجه می‌رسد که ادامه زندگی با این مرد برای او غیرممکن است. این در حالی است که در انتهای سفر، متوجه بارداری‌اش می‌شود.

این کتاب را نشر فردوسی استکهلم، نخستین بار در سال ۲۰۰۱ م و دومین بار در سال ۲۰۱۰ م منتشر کرده‌است.

۱-۵. مبانی نظری

برهم کنش زنان و ادبیات سال‌هاست که مورد توجه قرار گرفته و در ایران نیز کم‌وبیش پیگیری شده‌است. از طرف دیگر، بررسی وضعیت اجتماعی و فرهنگی یک سرزمین در ادبیات، سابقه‌ای دور و دراز دارد. وقتی اثری علاوه بر این دو جنبه، از ابعاد دیگری هم قابل بررسی باشد، اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند.

«یکی از ویژگی‌های نمایان ادبیات داستانی مدرن در دهه‌های گذشته، دست کشیدن زنان از وظیفه پاس داشتن معیارهای اخلاقی جامعه از طریق ایفای نقششان در خانواده (نقش «فرشته خانه») بوده‌است» (مایلز ۱۳۸۰: ۲۶۶). تغییر حاصل از این تصمیم و تلاش‌های بعدی، نشانه ایجاد نسل تازه‌ای از زنان است که به دنبال یافتن سرنوشت متفاوتی برای خود هستند. امروزه، فعالیت تمام افرادی که برای بازپس‌گیری حقوق زنان تلاش می‌کنند، ذیل واژه فمینیسم تعریف می‌شود. از زمان شکل‌گیری این جنبش تاکنون، نتیجه‌های متفاوتی در نقاط مختلف جهان به دست آمده و اهداف این جنبش را تغییر داده‌است. همین امر، تکرار فمینیسم را به دنبال دارد که انسجام تعریف آن را دست‌نیافتنی می‌کند.

جامعه علمی و دانشگاهی به دلیل احساس نیاز، نظریه‌های فمینیستی را پذیرفته و آنان را رسمیت بخشیده‌اند. نقد ادبی فمینیستی، به مثابه پلی عمل می‌کند که تجربه‌های متفاوت و ارزش‌های نادیده‌گرفته‌شده زنان را در حوزه‌های مخلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و روان‌شناختی می‌سنجد. چنین ارتباطی، هم به اعتبار سایر حوزه‌ها می‌افزاید و هم از نارسایی فمینیسم جلوگیری می‌کند.

موضوع پژوهش‌های فمینیستی، با توجه به تنوع مشکلات و دغدغه‌های زنان، در قسمت‌های مختلف جهان، بسیار متنوع و پر جزئیات است. بنابراین، استفاده از چند رویکرد یا رویکردهای ترکیبی، می‌تواند باعث معتبر شدن این پژوهش‌ها شود. «زنانه‌نویسی»، گاهی پرسش برانگیز و نارسا به نظر می‌رسد. برخی هم وجود چنین نوشتاری را غیر ضروری تلقی و در نتیجه آن را انکار می‌کنند. زنانه‌نویسی را می‌توان وسیله‌ای برای بیان تجربه‌های زنانه در نظر گرفت؛ تجربه‌هایی که مردان هرگز نمی‌توانند در معرض آن‌ها قرار بگیرند و به همین دلیل به درستی آن‌ها را بازتاب نمی‌دهند. این وضعیت، از جایگاه تجربه‌های زنان می‌کاهد و به تدریج، این تجربه‌ها را محو می‌کند.

نگاه فمینیستی تا سال‌های اخیر در کشورهایی مانند آمریکا هم با اکراه و سختی پذیرفته می‌شد. این دیدگاه در برابر نگاه انسانی جایگاهی ندارد و همواره پس زده می‌شود؛ درحالی‌که نگاه انسانی معیار هم مردانه است (۲۴-۲۲: Carolyn G. Heilbrune, ۱۹۸۵). برتری مواضع جنسیت‌زده، باعث می‌شود همه ابعاد زندگی روزمره، با جنسیت‌زدگی همراه شوند؛ این ترتیب، منجر به بازتولید جنسیت‌زدگی و بقای آن در جامعه می‌شود.

۱-۵-۱. الین شوالتر و رویگرد گاینوکریتیسم

انتخاب شیوه‌ای برای بررسی اثر به شیوه فمینیستی، مسیر ساده‌ای نیست، زیرا با توجه به وضعیت متفاوت زنان، در سراسر جهان قابلیت انعطاف‌پذیری رویکرد اهمیت دارد. از طرفی، وقتی اثر، ابعاد قابل‌بررسی چندگانه‌ای دارد، به روشی چندوجهی نیاز داریم. الین شوالتر، از فمینیست‌های آمریکایی است که شیوه تازه نقد خود را با اصطلاح "gynocriticism"، معرفی کرده‌است (۳۵۵: ۲۰۱۳: castle). او معتقد به دو نوع نقد فمینیستی است که در نوع اول زن را تنها مصرف‌کننده ادبیات تولیدشده مردانه می‌داند. این نقد مانند دیگر انواع نقد، پژوهشی تاریخی است که ایدئولوژی‌ها، کلیشه‌ها، حذفیات و برداشت‌های نادرست از زنان را شامل می‌شود (showalter, 1985: 128). نوع دوم نقد موردنظر او، به زن نویسنده مربوط می‌شود که تولیدکننده معنای متنی، تاریخ، مضامین، ژانرها و ساختارهای ادبیات است و موضوعات آن شامل روان‌پویایی خلاقیت زنانه است؛ زبان‌شناسی و مشکل زبان زنانه، خط سیر حرفه ادبی فردی یا جمعی زن، تاریخ ادبی و البته مطالعه نویسندگان و آثار خاص آن‌ها در این نقد موردنظر است (همانجا). از آنجاکه هیچ اصطلاحی در انگلیسی برای چنین گفتمان تخصصی وجود ندارد، شوالتر اصطلاح فرانسوی la gynocritique را اقتباس کرد: "gynocritics". نقد فمینیستی اساساً سیاسی و جدلی است و وابستگی‌های نظری به جامعه‌شناسی و زیبایی‌شناسی مارکسیستی دارد. "gynocritics" بیشتر خودکفا و تجربی است و با سایر روش‌های تحقیقات فمینیستی جدید، ارتباط دارد (Ibid: ۱۲۹).

ایریگاری نیز معتقد است که مردان زنانگی را در تقابل با مردانگی تعریف کرده و پیرو الگوی دوگانه جریان‌یافته در اندیشه غربی بوده و هیچ ویژگی مستقلی برای زنانگی قائل نشده‌اند (فیاض و رهبری، ۱۳۸۵: ۳۹). فمینیست‌ها، برای بررسی هم‌زمان مسائل مساکنی مانند ستم بر زنان و سرکوب آنان، همچنین برای تعریف فمینیسم‌های مختلف و تئوری آن‌ها، از روش‌های گوناگونی استفاده می‌کنند. اگر ستم، سرکوب یا سایر مسائل مربوط به زنان، از چند لایه تشکیل شده باشد، رویکرد بسنده‌تری لازم است که بتواند لایه‌های مختلف را به شکلی جامع تفسیر کند و شوالتر چنین زمینه‌ای را فراهم کرده‌است.

۱-۵-۲. نقد مادینه (Gynocriticism)

شوالتر با ابداع اصطلاح gynocriticism، نوعی از نقد را تعریف می‌کند که در آن، زنان به‌عنوان نویسنده در پی ابراز ابعاد مختلف وجود خود باشند. او باور دارد که اگر نوشتار زنانه را موضوع محوری بدانیم، می‌توانیم به یافته‌های جدیدی دست یابیم و تمایز نوشتار زنانه را درک کنیم (showalter, ۱۹۸۵: ۲۴۸).

شوالتر نظریه‌های نوشتار زنان را متشکل از چهار مدل زیست‌شناختی (biological)، زبان‌شناختی (linguistic)، روان‌کاوانه (psychoanalytic) و فرهنگی (cultural) می‌داند که هرکدام تلاشی است برای تعریف ویژگی‌های زن نویسنده و متن زن. این چهار مدل با یکدیگر هم‌پوشانی هم دارند و تقریباً متوالی‌اند (ibid: 249-250).

به عقیده شوالتر، ایجاد نقد مادینه، مستلزم رهایی زنان از کلیشه‌های تاریخ ادبی مردانه و قرار گرفتن در فرهنگ زنانه است. زنان باید روی فرهنگ زنانه تمرکز کنند (رایبیز، ۱۳۸۹: ۱۱۳). شوالتر، نظریه‌پرداز اصلی گرایش دوم نقد فمینیستی، «نقد زنان»، شمرده می‌شود که در این نوع نقد، به زن در مقام نویسنده، توجه می‌شود. شوالتر و منتقدان طرفدار مکتب نقد زنان، با توجه به ساختار و بررسی بسیار مضامین آثار ادبی نویسندگان زن، تلاش می‌کنند به شناخت ابعاد مختلف درونی فعالیت‌های زنانه دست یابند (پابنده، ۱۳۸۲: ۱۴۳ و ۱۴۴). نقد موردنظر شوالتر که زنان را در جایگاه تازه خالقان متون، معرفی می‌کند، موظف است مدل‌های خود را که برای شناسایی تجربه زنان استفاده می‌شود و بر همین اساس شکل گرفته است، توضیح دهد.

۱-۵-۳. مدل زیست‌شناختی (biological)

نقد زیست‌شناختی از گیج‌کننده‌ترین صورت‌بندی‌های نظری فمینیسم است، زیرا تنها تأکید بر آناتومی، احتمال خطا و بازگشت به ذات‌گرایی را افزایش می‌دهد که از گذشته باعث ستم بر زنان شده بود. نقد فمینیستی انتساب حقارت بیولوژیکی را رد می‌کند. با وجود این، برخی نظریه‌پردازان مفاهیم استعاره‌ای تفاوت بیولوژیکی زنانه را در نوشتار پذیرفته‌اند (showalter, ۱۹۸۵: ۲۵۰). شوالتر به تأثیر جنس و جنسیت در نوشتار زنان در رمان‌های مختلف معتقد است. او به ارتباط بدن جنسی شده با حوادث و آداب و رسوم یک دوره تاریخی می‌پردازد. بنابراین می‌توان به تعاریف متفاوتی از بدن زن و تجربه‌های زیستی متفاوت او در طول تاریخ رسید (رایبیز، ۱۳۸۹: ۱۲۷).

نقد فمینیستی تلاش می‌کند زیست‌شناختی، صمیمی و اعتراف‌آمیز باشد. این نوع نقد در دیدگاه زیست‌شناختی بدن را منبعی الهام‌بخش برای تصویرسازی می‌بیند، اما نباید بدن زن را هویت مرکزی او پنداشت، زیرا این تفاوت بزرگ‌ترین وجه تمایز بین زن و مرد است که از آن به‌عنوان بهانه‌ای برای توجیه سلطه یک جنس بر جنس دیگر استفاده شده است (showalter, ۱۹۸۵: ۲۵۱-۲۵۲).

کنترل بدن و تسلط بر آن و تجربه وضعیت‌های مختلف جسمی، با یادآوری احساس قدرت و اختیار، بخشی از اعتمادبه‌نفس و آرامش فرد را تشکیل می‌دهد. زنان نویسنده در آثار خود، با ویژگی‌هایی چون بازنمایی نگاه زن به تن و تجربه‌های پردامنه زیستی زنانه، نوشتار خود را بدن‌مند می‌کنند.

۱-۵-۴. مدل زبان‌شناختی (linguistic)

زبان ارزش‌های اجتماعی را بازتاب می‌دهد و ابزاری برای انتقال ایده‌های زنانگی و مردانگی است. فمینیست‌ها معتقدند که زبان با توجه به ترغیب افراد به تفسیر جهان به شیوه‌های متفاوت، به تصورات فرو دست بودن زنان کمک می‌کند. برای نمونه، زبان تصویری را بازتاب می‌دهد که زنانگی را با انکار یا سرکوب تمایلات جنسی توأم می‌داند (گرت، ۱۳۹۶: ۶۴-۶۳).

طرح زبان زنانه، به‌رغم جذابیت آن برای بسیاری از افراد، مملو از مشکل است. دامنه زبانی زنان باید گسترده‌تر شود و از محدودیت‌های آن کاسته شود. از طرفی باید زنان در گفتمان‌هایی که در آن‌ها غایب بوده‌اند، حضور یابند.

شوالتر معتقد است که مشکل ناکافی بودن زبان برای بیان آگاهی زنان نیست، بلکه مشکل این است که زنان از دسترسی به تمام منابع محروم مانده و مجبور به سکوت یا استفاده از بیان‌های نامعتبر شده‌اند. نقد فمینیستی باید دسترسی زنان به زبان را بررسی کند و عوامل تعیین‌کننده ایدئولوژیک را در این دسترسی نادیده نگیرد (showalter, ۱۹۸۵: ۲۵۵-۲۵۶).

از نظر تاریخی تفاوت زبان زنان و مردان، یک ایدئولوژی غالب است که عده‌ای آن را طبیعی و مطلوب می‌انگارند. با همه تحولات پویایی که زبان در طول زمان به خود دیده‌است، این ایدئولوژی به لحاظ تاریخی - فرهنگی دامنگیر زبان جنسیتی شده و دوگانه‌انگاری‌ای را شکل داده که در آن تصور می‌رود زبان زنانه باید همدلانه و حمایت‌طلبانه و اغواگرانه و آشفته و بی‌سروته باشد و این با زبان خشن و عقلانی و فعال و حمایت‌دهنده و منظم و هدفمند مردانه متفاوت است (محمدی اصل، ۱۳۹۶: ۱۷۹).

افرادی همچون ایریگاری، زبان زنانه را تنها در حالت عصیان‌گرانه می‌پذیرند. از نظر او، زبان در شکل کنونی خود مردانه است و زنان ملزم نیستند و حتی نمی‌توانند برای بازنمایی روایت زنانه خود، از زبان رایج استفاده کنند، چرا که این زبان رایج، تک‌جنسی است و مدام به سرکوب زنانگی دست می‌زند. این عده چنین فرض می‌گیرند که در صورت خلق زبانی تازه، باید چارچوب زبان کنونی درهم شکسته شود و منطقی زنانه بر آن حاکم باشد. الگوی موردنظر زبان تازه، بر نظم سابق متکی نیست، برعکس، براساس روایت زبان مردانه، پریشان و آشفته به نظر می‌آید. چنین تغییری تنها با تمایل به ابراز ناگفته‌ها ممکن است و ابزار آن باید متفاوت با زبان مردانه‌ای باشد که اکنون زبان غالب است.

«در حال حاضر زنان درباره‌ی زبان در حالت گذار هستند و اگرچه دست‌کم گرفتن اینکه چقدر راه در پیش است، عاقلانه نیست، نادیده‌گرفتن راه پیموده‌شده نیز عاقلانه نخواهد بود» (Spender, 1985: 183).

۱-۵-۵. مدل روان‌کاوانه (psychoanalytic)

مطالعه‌ی روانشناختی آثار ادبی، به پژوهشگران کمک می‌کند تا حالت‌های روانی و فرایند ناخودآگاه ذهن را بررسی کنند. گاه ممکن است رفتارهای یک شخصیت در داستان، زمینه‌ی روانی داشته باشد و توجه به جنبه‌های گوناگون روانی در اثر، ابعاد مهمی از آن را روشن می‌کند.

فمینیست‌ها معتقدند که روان‌کاوی می‌تواند ابزار قدرتمندی برای نقد ادبی باشد. بنابراین، علاقه‌ی دوباره‌ای به خوانش مکاتب روان‌کاوی فروید و لکان شکل گرفته‌است. در سنت روان‌کاوی، «فقدان» همواره با امر زنانه همراه بوده‌است و برخی از نقدهای فمینیستی روان‌کاوانه باید همواره با مشکل کمبود زنانه مبارزه کنند (showalter, ۱۹۸۵: ۲۵۷).

مدل‌های روان‌کاوانه‌ی نقد فمینیستی، می‌تواند خوانش‌های قابل‌اعتنایی از متون فردی زنان ارائه دهد که به‌رغم تفاوت‌های فرهنگی، شباهت‌های بسیاری دارند، اما نمی‌تواند تغییرات تاریخی، تفاوت‌های قومی، نیروی شکل‌دهنده‌ی عوامل اقتصادی و عمومی را توضیح دهد. برای رسیدن به این مسائل، باید مدلی جامع‌تر و انعطاف‌پذیرتر را انتخاب کرد (ibid: 259). پژوهشگر فمینیست، در صورتی‌که از روان‌کاوی برای پیشرفت و افزایش ارزش علمی پژوهش خود، یا ارتباط با سایر علوم، استفاده می‌کند، نباید تأثیر و نقش سیاست و تاریخ را از یاد ببرد یا تصور کند که این اثربخشی، قابلیت جایگزینی دارد.

۱-۵-۶. مدل فرهنگی (cultural)

شوالتر معتقد است نظریه‌ای با مدل فرهنگی نسبت به سایر مدل‌های زیست‌شناختی، زبان‌شناختی و روان‌کاوانه از بسندگی بیشتری برخوردار است. این مدل ایده‌های مربوط به بدن، زبان و روان زنان را با توجه به زمینه‌های اجتماعی تفسیر می‌کند (showalter, 1985: 260). مدل فرهنگی تفاوت زنان در طبقه، تاریخ، نژاد و ملیت را به اندازه‌ی جنسیت جزو تعیین‌کننده‌های ادبی می‌داند، اما درنهایت، به وجود یک فرهنگ جمعی مختص زنان رسیده که نویسندگان زن را در طول زمان و مکان به هم ربط می‌دهد (ibid).

به عقیده‌ی فمینیست‌ها، فرهنگ تعیین‌کننده‌ی رفتار اجتماعی است نه تفاوت‌های جنسی بیولوژیک که از نظر آن‌ها مرز روشنی ندارند (گرت، ۱۳۹۶: ۲۳). دو بووار نیز معتقد است که زنان و مردان تفاوت‌هایی ناشی از تمایزهای بدنی دارند، اما زنان به‌طور

ذاتی چیز واحدی نیستند که موانع مشخصی برای آن چه می خواهند بشوند، وجود داشته باشد. رفتارهای اجتماعی، باعث ارزش این تفاوت ها می شوند. از نظر او «زن شدن فرایندی تاریخی و فرهنگی است که هرگز کامل نشده است» (جیمز، ۱۳۸۲: ۹۵).

اولین وظیفه یک نقد زن محور، این است که جایگاه فرهنگی دقیق هویت زن را ترسیم و نیروهایی را که حوزه فرهنگی یک نویسنده را از بین می برد، توصیف کند (showalter, 1985: 264).

یکی از مزیت های اساسی الگوی فرهنگ زنان، این است که منبع مثبت قدرت و هم بستگی را در سنت زنانه به تصویر می کشد و می تواند تجربیات و نمادهای خود را ایجاد و معرفی کند، بدون اینکه این سنت ها در تقابل با سنت مردانه باشند (ibid: 265).

«بی گمان یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر سرنوشت زنان در طول تاریخ، عامل فرهنگی-اجتماعی است که به شکل آیین ها و باورها، قوانین و آداب و رسوم نمود پیدا می کند و در طول زمان چنان نهادینه می شود که به صورت الگویی پایدار بر جنسیت تأثیر می گذارد» (کراچی، ۱۳۹۴: ۲۲۹ و ۲۳۰). نشانه های فرهنگی-اجتماعی، در طول زمان، با تکیه بر قدمت خود و فرمانبرداری افراد جامعه، نفوذ بسیاری می یابند که بر اصول انسانی غلبه می یابند و با ایجاد سلطه یک جنس بر جنس دیگر، زمینه نابرابری را فراهم می کنند. در چنین جامعه ای، زنان موظف به اطاعت، فرودستی و خدمت، در مقابل اعمال قدرت، سلطه، و خشونت مردان هستند. وجود نظام های سنتی حاکم، بازتولید چنین روابط غیرانسانی و نامتعادلی را تحمیل می کنند.

بیشترین حجم از اتفاقات داستان ها، ویژگی ها و رفتارهای شخصیت های شکل گرفته در داستان ها، محصول فضای فرهنگی جامعه است. در واقع بررسی رویدادهای مختلف در یک اثر داستانی یا زندگی اجتماعی شخصیت های آن به ما امکانی می دهد تا با فضای اجتماعی و فرهنگی، هنجارها، انتظارات اجتماعی و قوانین آشنا شویم و به شناخت جامعه و شرایط زنان در آن، نزدیک شویم.

۲. بحث

۲-۱. الگوی زیستی

۲-۱-۱. ارزش گذاری زن براساس پیشینه بدنی

در جامعه مردمدار، زن اختیار و اراده ای در مواجهه با بدن خود ندارد و آنچه مالکیت بدنش را به عهده دارد، جامعه است. چارچوب رفتارهای بدنی زن را هنجارهای اجتماعی تعیین می کنند و زنی که از این چارچوب تبعیت نکند، در معرض اتهام های متفاوتی قرار می گیرد:

«هرکس را که می خواست می توانست بگیرد- از جمله همین ترانه؛ یا آن میمنت؛ یا آن قمر- حالا فرانسوی ها هیچ. او دم به تله زنداری نمی داد- همه می دانستند. تازه به شهربانو هم که دل داد تا مطمئن نشد که بکر و باکر است در گرفتتش دودل بود- ترانه که جای خود دارد. حتی در پاریس و حتی قبل از اینکه زن فرامرز بشود امتحان کرده بود- مگر ندیده بود؟ بعد از طلاقش که مثل روز روشن بود که او بگیرش نیست- همینش مانده بود که پس مانده دیگری را بخورد» (امیرشاهی، ۲۰۰۱: ۱۴۹ و ۱۵۰).

زن در منطق روایت، واحدی در چرخه مصرف است. عباراتی مانند «نمی توانست بگیرد»، «امتحان کرده بود» و «پس مانده»، کارکردی شیء انگارانه به بدن زن می دهند. بدن هنوز می تواند محل میل باشد، اما «پس مانده»، فقط محل انزجار است. مرد در این قسمت از داستان، حرصی حسابگرانه دارد. بدن زن، تنها آزمونی برای پاکی یا ناپاکی او نیست، بلکه دارای محدوده زمانی برای مصرف است و مثلاً بعد از طلاق، قابل استفاده نیست.

شهربانو، مطلوب ترین زن نیست، کم خطرترین انتخاب است. مرد در موقعیتی است که حق انتخاب بدیهی دارد؛ نه به عنوان تصمیم اخلاقی یا عاطفی، بلکه به عنوان امکان اجتماعی همیشه در دسترس. اسامی زنان، پشت سر هم، بدون تمایز فردی ردیف می شوند و نقشی بی اثر دارند. زن به واحد قابل جایگزینی بدل شده است. اصل حق انتخاب از آن مردان است.

مسئله بکارت، علاوه بر «پاک» بودن زن، نداشتن سابقه زیسته قابل استناد است. «پس مانده»، یعنی چیزی که مصرف شده و بار دیگر قابل مصرف نیست و ارزش بازگشت ندارد.

- «ابراهیم با همان چشمان خمار، که چندان برازنده اش نبود، فقط تکرار کرد: "عین حوری بهشتی! بکر و باکر و دست نخورده!" و وقتی شهربانو در سکوت لبخند زد پرسید، "مگه نه؟"

شهربانو با خنده ای معذب گفت، "مگه نه چی؟"

ابراهیم پيله کرد: "شرط می بندم که درست میگم!"

"ا تو امشب چته ابراهیم؟"

ابراهیم با اداهایی بی تابانه اصرار کرد: "خب بگو دیگه! اذیت نکن!"

شهربانو با کم حوصلگی گفت، "تو داری اذیت می کنی، نه من. حالا مگه حرف قحطه؟ تا حالا داشتی تقلید زنای امل ایرونی رو در میاوردی..."

ابراهیم حرف شهربانو را با لحنی شتابزده و پُر ابرام برید: "یه کلمه بگو دیگه. من میخوام از زبون خودت بشنوم."

شهربانو با اخم پرسید: "د! چيو بشنوی؟"

ابراهیم گفت، "که تو تا حالا بغل کسی نخوابیدی، که هنوز دختری - مگه نه؟" (همان: ۲۳۲ و ۲۳۳)

این صحنه درباره وادار کردن زن به گفتن چیزی است که گفتنش نباید اجباری باشد. ابراهیم از شهربانو اعتراف می خواهد تا با زبان خود، بکارت و قابل تصاحب بودن بدنش را تأیید کند. این حالتی است که در آن، زن در موقعیتی معذب و ناامن با بدن خود قرار می گیرد و از تن خود و مالکیت آن جدا می شود، زیرا بدن زن، اموالی برای دیگران، به ویژه همسر، است.

۲-۲. الگوی زبانی

۲-۲-۱. ضرب المثل در خدمت روایت زنانه

حضور برجسته و پررنگ ضرب المثل ها، یکی از ویژگی های چشمگیر زبان روایت در ماه غسل شهربانو است. شخصیت ها، گاهی به جای استدلال یا توضیح، به ضرب المثل متوسل می شوند و در واقع ضرب المثل ها نقش واسطه میان فرد و فرهنگ را ایفا می کنند. زنان نیز در درون این فرهنگ زندگی می کنند و اندیشه حاکم بر زبان و ضرب المثل، زندگی آن ها را هم تحت تأثیر قرار می دهد.

چشم پوشی از این لایه زبانی، به معنای نادیده گرفتن بخشی از منطق درونی روایت شیوه شکل گیری معنا در جهان داستانی امیرشاهی است. اشاره به مفهوم ضرب المثل ها، از این رو سودمند است که ممکن است لایه هایی از این ضرب المثل ها پنهان مانده باشند یا حتی شخصیت ها، آن ها را درست استفاده و تلفظ نکنند. امیرشاهی، با استفاده بسیار از ضرب المثل در اثر خود، شبکه ای از ارزش ها، هنجارها و شکل مکالمه های رایج را به تصویر می کشد.

- «برای سهیل که شکر خدا زن فراوان است، ولی آدم پسرعموی دسته گلش را بگذارد و زن این اباذری یک لاقبا بشود! الله ربی! جنّ پاره دوز تسخیر کرده است این شهربانو! از میان پیغمبرها جرجیس را جسته است! نه سری، نه سامانی! به قول منزله السلطنه: موش تو جیش قاپ می ریزد» (همان: ۵۸).

برای مطالعه بیشتر ن.ک به فرهنگ امثال فارسی شامل امثال، ضرب المثلها، حکم، فولکلورهای رایج و منسوخ (جمشیدی پور، ۱۳۴۷: ۲۴۷)، فرهنگ نامه امثال و حکم ایرانی (خضرائی، ۱۳۸۲: ۲۶۳) و فرهنگ جامع امثال و حکم. ج. ۲ (مراقبی و جهانی نوق، ۱۳۹۱: ۱۲۷۱).

- «شمس السلطنه از دور و با چشم های تنگ شده، شکوه اعظم را ورنانداز کرد و گفت، "وا! خدا مرگم بده، خودشه! حرفشو زدم، انگار موشو آتیش زدن!" (امیرشاهی، ۲۰۰۱: ۱۶۲)

- ن. ک به فرهنگ‌نامه امثال و حکم ایرانی (خضرائی، ۱۳۸۲: ۱۰۸۶).
- «شهربانو با اخم و لبخند توأم به طرف شیدا، که قدِّ خنده‌اش از جواب راننده بلند شده بود، برگشت و در گوشش نجوا کرد: "Ask a silly question, get a silly answer!"
- [سؤال پرت بکن، جواب پرت بشنو!]» (امیرشاهی، ۲۰۰۱: ۲۲۱)
- «الی می‌گفت: طاقت شنیدن از گل نازک‌تر ندارد! اشکش دم مشکش است این دخترا!» (همان: ۲۳۶)
- ن. ک به فرهنگ عوام یا تفسیر امثال و اصطلاحات زبان پارسی (امینی، ۱۳۳۹: ۵۷).
- «خانم نیکبخت، زن استاندار، درحالی‌که با دو رشته مروارید گردنش بازی می‌کرد، خود توجه مهمانان را به این نکته جلب کرد و گفت، "اینجا که میدونین زمین شوره‌اس، و زمین شوره..."
- عماد و پروانه هم با میزبان هم‌آواز شدند و گفتند: "سمبل برنیارد!"» (امیرشاهی، ۲۰۰۱: ۲۳۹).
- ن. ک به فرهنگ جامع امثال و حکم. ج. ۲. (مراقبی و جهانی نوق، ۱۳۹۱: ۱۱۶۸).

۲-۲-۲. ریزنگاری روایی به مثابه سازوکار بازنمایی واقعیت زنانه

- جزئیات در این اثر، جایگزین روایت‌های کلان می‌شوند، زیرا زندگی زنان، به‌ویژه در بافت تاریخی موردنظر نویسنده، با ریزکنش‌ها، سکوت‌ها، عادت‌ها و جزئیات به ظاهر کم‌اهمیت، ارتباط مستقیمی دارد. تمرکز بر جزئیات، شگردی است که می‌تواند صدا و حضور را به سوژه‌های کم‌رنگ یا حذف‌شده از روایت‌های رسمی، بازپس دهد.
- تأکید بر جزئیات را می‌توان با موقعیت زنانه امیرشاهی هم مرتبط دانست. در فرهنگی که روایت‌های مسلط اغلب مردانه، بیرونی و کلان‌اند، نگاه زنان ممکن است به فضاهایی کشیده شود که کم‌اهمیت تلقی شده‌اند: خانه، بدن، مناسبات عاطفی، اشیاء و زبان روزمره. از طرفی، زنان نیز در این فضاها گنجانده شده‌اند و به همین دلیل، بهتر می‌توانند آن‌ها را، با جزئیات کافی، توصیف کنند.
- «هفت هشتا بطری دوغو گذاشته بودن کنار حوضچه. ته‌مونده دوغ تو دل شیشه‌ها نقش‌ونگار انداخته بود. یادمه که بطریا همه‌اش یه شکل و یه اندازه نبود. من یکیشو که شکم گنده داشت از گردن باریکش گرفتم و راه افتادم» (امیرشاهی، ۲۰۰۱: ۱۱).
- «مهمپاره خانم به چشم شهربانو هیچ در این سال‌ها عوض نشده بود- موها، کوتاه و سیاه، به مدل همان دوره، تا نرمه گوشش را می‌پوشاند؛ کرک صورت از ورای یک پر پودر چون دسته‌ای شوید که بر آن رشته‌ای آرد پاشیده باشند، از اطراف لب و چانه سرک کشیده بود؛ و آستین بلند لباس مهمانی هم، چون لباس‌هایی که در آن زمان بر تن می‌کرد، کنار برجستگی استخوان معج دگمه می‌خورد» (همان: ۱۲).
- «تخت‌خواب و میزهای کنار تخت و کمد‌های اتاق خواب سهیلا همه از چوب ماهون بود به رنگ آلبالویی سیر، که همراه دو چراغ کنار تخت و یک عروسک بزرگ چینی یکجا از امریکایی دیگری خریداری شده بود- مثل مبل و کاناپه و لیزی سوزان [Lazy Suzan] اتاق پذیرایی و میز و صندلی اتاق ناهارخوری و دو خروس فلزی زینتی و شیکر [Shaker] روی بار» (همان: ۴۳).
- «در گوشه اتاق گنجه‌ای دردار از چوب بلوط قرار داشت که شیشه‌های دولت درش را نقش دو زنبق از شیشه مات زینت می‌داد. از کنار شاخ و برگ زنبق‌ها ردیف کتاب‌های جلد‌مقوایی زرکوب دیده می‌شد. به دیوار مقابل کتابخانه باز کوچکی نصب بود که سوای یک جعبه منبت‌کاری و مجسمه گوزنی از عاج، پوشیده از دفتر و کاغذ بود» (همان: ۶۸).
- «بر تمام طاقچه‌ها و رف‌های راهرو و اتاق‌ها ظرف و گلدان و مس و بلور، بی‌ترتیب و آداب، انبار بود. حتی نیمی از میز غذاخوری بار اشیاء جوراجور را می‌کشید. چینی لب‌پریده و فلز صیقل‌نیده بر این میز دوشادوش بارفتن^۱ اصل و نقره سیاه‌قلم قرار

۱. «بارفتن. [فَتْ] قسمی بلور. نوعی شیشه» (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۳/ ۴۰۳۸).

داشت. عمر میز و صندلی مدتی بود که سر آمده بود و نیمکت و مبل به تعویض روکشش نمی‌ارزید. از میان پرده‌های نقاشی، که کوچک و بزرگ و بالا و پایین بر دیوارهای اطاق پذیرایی نصب بود، تصویر نیم‌تنه‌ای از مختارالسلطنه، پدر معصومه خانم، در جبهه‌ای بوته جقه‌ای و قابی طلایی بیش از دیگر تابلوها جلب نظر می‌کرد» (همان: ۸۹).

۲-۲-۳. طنز و پیش‌برد روایت در ماه عسل شهربانو

طنز در این اثر، اغلب در دل زبان عادی شخصیت‌ها شکل می‌گیرد و حاصل بازی آگاهانه با گفتار عرفی و هنجارهای زبانی است. بنابراین به بازتولید کلیشه‌ها نمی‌انجامد. به تعدادی از نمونه‌های مربوط به استفاده از طنز اشاره می‌کنیم:

- «بی‌همه‌چیز! این همه پول من به پای شما تخم اجنه خرج کردم، از شیر مرغ و جون آدم براتون فراهم کردم. حیا نمی‌کنین پدرسوخته‌ها؟ سوروسات که راه انداختین، خانم که آوردین، عرق که می‌خورین حروم‌لقمه‌ها- بازم فلان‌فلان‌شده‌ها دل هوس سبزه و صحرا ندارد، ندارد، ندارد... "شراب و کباب و مهتاب و مطرب، بازم ندارد، ندارد، ندارد؟ پس کی دارد- ای بی‌انصافا!"» (همان: ۲۳)

- «می‌گفت: طوری نمی‌شود، اگر از میخ آبستن بشوی لابد میخچه می‌زایی. میخچه!» (همان: ۴۸).

- «... بعله، گاهی قدغن می‌شد که زنا به لاله‌زار نیان، گاهی مقرر می‌شد که خانما از دست راست برن، مردا از دست چپ! بساطی بود آقا، مسخره» (همان: ۲۹۵ و ۲۹۶).

طنز انتهای این بخش، مقابله با نظم پوشالی زن‌ستیزانه است که تلاش می‌کند غیرت‌هاجمی و منتقدانه باشد. نویسنده با بی‌اعتنایی به تفکیک جنسیتی حاصل از تمایلات مردسالارانه و بافت سنتی جامعه، اعتبار آن را نادیده می‌گیرد.

۲-۲-۴. چند آوایی زنانه در روایت: ساخت صداهای متمایز در گفتار شخصیت‌ها

امیرشاهی با واگذاری روایت به زبان شخصیت‌ها، به‌ویژه زنان، از بازنمایی یک‌دست و کلیشه‌ای می‌گریزد و به جای آن مجموعه‌ای از صداهای ناهمگن، اما نشانه‌گذاری شده خلق می‌کند. هر زن در این اثر، نه تنها جایگاه اجتماعی و روانی خاص خود را دارد، بلکه با شیوه خاص حرف‌زدن، انتخاب واژگان، ضرب‌المثل‌ها و حتی سکوت‌ها شناخته می‌شود. در این اثر، زبان، بدل به امضای هویتی شخصیت‌ها می‌شود؛ امضایی که بدون آن، فهم تجربه زیسته آنان ناقص خواهد بود. صداهای مستقل در ماه عسل شهربانو، بخشی از اجزای نظام روایی منجسم نویسنده است که سبک شخصی او را تشکیل می‌دهند:

شهربانو در اعتراض به بدگویی‌ها و پرچانگی‌های سهیلا می‌گوید:

- «تو چرا شدی مثل خاله خانجاییای قلنبه‌بارکن؟» (همان: ۲۹)

- «واه واه واه، چه آدم‌های ناجور! یک مشت لیتک لنگ و لوک! همه بازاری و پایین‌شهری» (همان: ۴۲).

- «شکوه اعظم گفت، "ام م م م ب! همه رو به جا عوض کنی؟ و! پارسال اینا رو خریدی. حالا اگه به چیزایی کم‌وکسر داشته باشی خب بگیر قریون، اما پول شوهرتو ببخود دور نریز جونم"» (همان: ۴۳).

- «بدتر از او شمس السلطنه- لنگه ابرو را بالا می‌داد و می‌گفت: واخ واخ واخ- کولی غریبل‌بند! چه عربده‌ها آدم توی این خانه می‌شنود! فقط لایق دهن ننه خانی شله‌پز!» (همان: ۴۵)

- «خنده و ام م م م ب ی شکوه اعظم مخلوط شد: "زن شوهردار که از این چیزا نمی‌ترسه قریون!"» (همان: ۴۷)

- «شهربانو که، خاک عالم، چند سال کوچک‌تر از سهیلا ولی دست و رو شسته، درد و سیت و سماقی واخ واخ، فقط هر هر

می‌زد...» (همان: ۴۸).

- «اگر یک دفعه دیگر نظام این دختر را در آن دارالمجانین بخواباند- کجا بود؟ "میمنت"، بعله بیمارستان "میمنت"- مردم چه خواهند گفت؟ خاک عالم! می‌گویند دختر دیوان‌بیزی حسابی به سرش زده‌است، می‌گویند عقلش پاره‌سنگ می‌برد. نصیب نشود.

مگر دیگر آبرو برای کسی می ماند. خدا مرگ بدهد. آن دفعه کسی خبردار نشد، ولی مگر اینجور چیزها برای ابد پنهان می ماند؟ این نظام هم دری به تخته می خورد سراغ حکیم و طیب و روانی می رود که قدرتی خدا هیچ چیز سرشان نمی شود! همه شان عقلشان با گهشان قاطی است!» (همان: ۵۴-۵۵)

- «وا! از دست تو شیدا. یعنی با فنجون برقصن جانم؟ خشک و خالی، بی مزقون^۱؟» (همان: ۱۵۷)
- «شمس السلطنه پرسید، "عم اقلی [= عم اوغلی] چرا نموند بینیمش بابا؟ غش کنم براش، حب نباته والله...» (همان: ۱۶۰).
- «ام م م ب - معلومه قربون. مگه تو نمبخونی شمسی؟» (همان: ۱۶۹)
- «شمس السلطنه جیغی به جای خنده کشید: "غش کنم برات"» (همان: ۱۷۱).
- «ام م م ب! اگه زیون باز نبود چرا شهربانو رو بهش میدادن قربون؟ یه بیست سالی که بزرگتر از عروسه، پول و پوله ای هم که نداره، شغل و پستی هم خبری نیست» (همان).
- «به اختر خانم گویا علاقه چندانی نداشت، مع هذا همیشه چون جوزا برای خدمت به او کمر بسته بود. اختر خانم تلخ و ترش - برخلاف دایی که مهربان بود و قربان و صدقه می رفت - همیشه فرمان می داد: صاف و پوس کنده جونم، این نطقو باید تا فردا شب برای من حاضر کنی! هفته دیگه بیا "وکس" - دیر نیای ها! چار پنج نفرم، صاف و پوس کنده، با خودت بیار خانم!... تکیه کلامش صاف و پوست کنده بود» (همان: ۱۸۰).

۲-۲-۵. از زبان معیار تا لهجه: نوشتار زنانه و مشروعیت بخشی به لهجه ها

یکی از وجوه متمایز نثر امیرشاهی، استفاده گسترده و هدفمند از لهجه، در شکل دادن به صدای شخصیت هاست. او از لهجه برای معرفی بخشی از هویت شخصیت ها استفاده می کند، نه به حاشیه بردن آن ها. این توجه، از سوی نویسنده زن، می تواند حامل معنای دیگری هم باشد: زبان معیار همواره با اقتدار و مرکزیت پیوند خورده است و لهجه ها، گاهی به عقب رانده شده اند. همچنین تجربه زیسته امیرشاهی، به عنوان زنی متأثر از بستر زبانی قزوین، در بسامد بالای این استفاده بی اثر نیست:

- «هاشم آقا به کدخدا گفت، "بیام که چه بشد کدخدا حسین؟ کس و کاری که دیه قزوین برامان نماندس؛ از دولت سر انقلاب شاه و ملت ملک و آبی ام دیه نداریم. بیام که چه بشد؟ خانه حاج آقا رم، که مدانی، بعد فوت خانم جان داداشا همه جمع شدن و فُرختن."

کدخدا چند بار زبان را به نج نج چرخاند و گفت، "خدا بیامرزد تاجر بادکوبه ر، نماند که مصیبت امروز ما ر ببیند" (همان: ۱۰۲).

- «هاشم آقا گفت، "حرفای ما همین اس دیه. پ آ چه با کدخدا حرف بزنم؟ آ موشکی که رفته اس هوا با او - کی اس - او گاکارین؟! ما آ بذر و آب و زمین حرف مزینم بالام، حرف دیه ای نیس".

کدخدا حسین در حال فین فین گفت، "نخیرا، گریه کوجا؟ نخیر. آب چشممانم والله خشکیده اس". و دستمال یزدی بزرگی از جیب شلوار بیرون کشید و به پاک کردن اشک و مَف دماغش مشغول شد.

هاشم آقا برای خنداندن کدخدا پرسید، "براتعلی یادت اس؟" و رو به دخترش توضیح داد: "براتعلی عموی همی کدخدای ما، او زمان پیر ده بود. ظهر به ظهر یه چارک پیه داغ میکرد با یه دانه نان سنگک درسته پیش غذا مخورد. حاج آقا مگوفت: ای همه چربی مخوری یه رو مفاجات مکنی براتعلی. مگوفت: مفاجات ام با قدری پیه داغ مخورمش ارباب! بالأخره ام به سکتِه مرد!" (همان: ۱۰۳)

- «شمشیر انقلاب شاه و ملت اول همه هتک و پتک ملاکین قزوین پاره کرد بالام". و در خنده با بانو و شیدا همصدا شد و اضافه کرد، "مدانی کار شاه با ملکای ما به چه مماند بانو جان؟ به کار او قزوینی که گوسفند مردم مدزدید و بعد گوشش صدقه

۱. «مِزغان. [م] مِزغان. (ترکی شده موزیکان) دسته ای از سازهای مختلف بادی (چون شیپور و غیره) که با طبل و سنج در موزیک نظامی با هم نوازند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۱، ۲۰۷/۱۳).

مداد. پرسیدن: دزدیت چیزس صدقه دادنت چیزس؟ گفت: ثواب صدقه به معصیت دزدی برابر، در ای میان پیه و دنبه‌اش توفیرش اسکه برا مخلص مماندا! غلط نکونم شاهم اخیراً قزوینی شده‌اس بالام!» (همان: ۱۰۹)

- «هاشم آقا ادامه داد: "والله ما تا به حال خیال مکرر دیمان آ ملتیم. معلوم میشد نخیرا، آ ملت نیستیمان ما. حالا کدام ملت اس که با شاه انقلاب کرده اس والله ما درماندیمان!" و از دو دختر سؤال کرد: "کی اس آ میان ملت که با شاه همدس شده‌اس، شما سرتان میشد بالام؟ جوان موانا ایه انقلاب بخوان شاه ر، نخیرا، نمخوان؛ پیرو پاتالام والله ایه انقلاب بخوان!"» (همان: ۱۱۰)

- «طاهر خان هم سر را به علامت توافق جنباند و با لهجه یزدی و لحن آرامش گفت، "عوضش قرطاس بازی جاشو گرفته!"» (همان: ۲۳۳)

- «طاهر خان گفت، "من که فریفته این داستان شدم!"» (همان: ۳۰۳)

- «طاهر خان اضافه کرد: فریبکارا انداختن گردن دربار» (همان: ۳۰۴).

۲-۳. الگوی روانی

۲-۳-۱. تعلیق حافظه بدنی در مواجهه با فقدان میل

در این اثر، نمونه‌هایی وجود دارد که زن، به‌رغم داشتن حافظه‌ای قوی، تجربه‌های تنانه‌اش را با همسرش فراموش می‌کند یا دست‌کم بی‌اهمیت می‌شمارد؛ به این دلیل که میلی از طرف او وجود نداشته‌است:

- «از دوسالگی‌اش خاطره داشت: از سیب‌های نارسی که باد بر حاشیه خیابان‌های شن‌ریزی‌شده باغ ریخته بود؛ از شاخه درختی که میان برکه آب افتاده بود و او می‌خواست که بگیردش؛ از تنگ‌های خالی دوغ که در انتظار شسته‌شدن در کنار حوضچه‌ای ردیف بود» (همان: ۸).

- «چگونه است که حالا از نخستین همبستری در شب زفاف که شب گذشته بود ذهنش خالی است؟ هیچ طعمی، هیچ خارخاری، هیچ لطافتی، هیچ ترس و هیجان و لذتی در حافظه‌اش نمانده‌است؟» (همان: ۱۷).

حافظه توانمند شهربانو، که نویسنده در قسمت‌های دیگر به آن اشاره می‌کند، نمی‌تواند هیچ حس و خاطره‌ای از نخستین همبستری‌اش در شب گذشته به خاطر بیاورد. شهربانو، جزئیات خاطرات کودکی را به خاطر می‌آورد و حافظه او اساساً فعال و قابل‌اعتماد است. امیرشاهی، این انکار را نه با واژگان بالینی یا توضیح مستقیم، بلکه از طریق فقدان حسی روایت می‌کند، خلأ را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که روان زن، تجربه جنسی را فاقد معنا کرده‌است. بنابراین این فراموشی، نوعی فراموشی انتخابی روانی است و نشان می‌دهد که زن در اوج انفعال ظاهری، از طریق سازوکارهای روانی، تجربه ناخوشایند را از معنا تهی می‌کند.

دوبووار در کتاب جنس دوم اشاره می‌کند که روابط و نیازهای جنسی در مردان، «طبیعی»، تعریف شده‌است و آن‌ها این رابطه را کم‌اهمیت جلوه می‌دهند؛ درحالی‌که این رابطه جنسی برای زنان با سایر ارتباطاتشان آمیخته می‌شود (ایوانز، ۱۳۸۲: ۲۳۸). به این ترتیب، این نمونه، نشان می‌دهد که رابطه جنسی برای زنان، لزوماً تنانه نیست.

- «شهربانو، مثل تمام زنان جوانی که بار نگرفته‌اند، آبستنی را امری خارق‌عادت می‌دانست، و مربوط به دیگران. به علاوه مگر از آن معاشقات می‌تواند نطفه‌ای بسته شده باشد؟ ممکن نیست، غیر ممکن است.

اشک ناگهان بر صورت شهربانو پرده کشید» (همان: ۳۵۸).

امیرشاهی، یک وضعیت روانی-بدنی پیچیده را با حداقل توضیح روایت می‌کند. واکنش شهربانو، بیشتر از اینکه حاصل ناآگاهی زیستی باشد، حاصل گسست عمیق او از تجربه بدنی خویش است. آبستنی، برای شهربانو، متعلق به زنانی است که تجربه رابطه کامل و پذیرفته‌شده‌ای را دارند. این فاصله‌گذاری نشان می‌دهد که شهربانو، معاشقات خود را نه به‌عنوان کنش جنسی معنادار، بلکه به‌عنوان رخدادهای حاشیه‌ای، ناقص و حتی بی‌اعتبار درک می‌کند؛ گویی بدنش در این تجربه‌ها غایب بوده‌است.

عباراتی مانند «ممکن نیست» و «غیرممکن است»، کارکردی تدافعی دارد. زبان به ابزاری برای انکار تبدیل می‌شود تا ذهن بتواند واقعیتی را که هنوز تحمل‌پذیر نیست، پس بزند.

۲-۳-۲. سازوکار روانی خرافه: تعویذ به جای اختیار

پناه‌بردن به خرافه، واکنش جایگزین کنش‌گری است که شکوه اعظم در این اثر از خود نشان می‌دهد. او زنی است که خود را در پس خرافه پنهان می‌کند و با ایمان به خرافه، اتفاقات زندگی را توجیه و صورت‌بندی می‌کند. این باور، بخشی از مکانیسم دفاعی زن منفعل در جامعه‌ای است که کنش‌گری‌اش را چندان هم به رسمیت نمی‌شناسد:

«شکوه اعظم تکه کاغذ چندتاشده‌ای را زیر نازبالش دخترش سهیلا سراند و گفت، "یه باطل سحر گذاشتم گوشهٔ مکتات. مواظب باش دس غریبه نیفته، به گوش کسی ام نرسه." بعد از چاک یقهٔ پیراهن دو انگشت را میان سینه‌اش برد و دعای زبان‌بندی را که برای خودش گرفته بود، زیر کش پستان‌بندش استوار کرد و ادامه داد: "این دوره زمونه ایمان و اعتقاد از همه‌چی رفته قربون-خیلیا این کارا رو عیب می‌دونن" (همان: ۴۱).

رفتار شکوه اعظم از دل اضطراب مزمن بی‌اختیاری برخاسته است. او مادری است که برای حفظ احساس حداقلی از کنترل، به کنش‌های آیینی و جادویی پناه می‌برد. او از ساختاری رنج می‌برد که خودش از آن پیروی می‌کند؛ ساختاری که مانع از یادگیری او شده و از کنش‌گری‌اش جلوگیری نموده، به حضور و توان او بی‌اعتنایی می‌کند. شکوه اعظم مذبوحانه تلاش می‌کند از راه خرافه و طلسم، کنترل و اختیاری روی زندگی خود و دخترش داشته باشد.

«نکنند چشمش زده باشند. باز باید دست به دامن سید محمود بشود که بیاید و برایش تخم مرغ بشکند و یک نظر قربانی هم بدهد. اگر ملاکاظم هنوز زنده بود یک تک پا خود دختر را پیشش می‌برد و آن خدایا مرز به همان یک نگاه می‌گفت که چه دردی دارد. رد پای مورچه را روی کاسهٔ چینی می‌دید این مرد. الله ربی! مگر خبر آبستنی خود او را نداد؟ گفت: تا سه روز یا سه هفته یا سه ماه یا سال دیگر آنچه را از خدا خواسته‌ای می‌گیری. همان شد- درست هشت ماه و ده روز بعد سهیل به دنیا آمد. الله ربی! از همان بار اولی که پیشش رفت دوست و دشمن را برایش شمرد: خویش و غریبه نیش زبان می‌زنند، هرچه خوبی کنی اجر نمی‌بری... چه راست گفت والله. چقدر از دست سر و همسر کشید! کم خدمت کرد! کجا اجر دید!... یک زن میانه‌بالا، گندمی با تو عداوت دارد، از او حذر کن... الله ربی! انگار ملوک ذلیل مرده را به چشم دیده بود... راز دل با زن موخرمایی نگو، خیر تو را نمی‌خواهد... مگر موی جاری‌اش قهوه‌ای کمرنگ نبود که به حنایی می‌زد؟ الله ربی!» (همان: ۵۱-۵۲)

بخش وسیعی از این تصور ذهنی شکوه اعظم دربارهٔ خرافه، از اضطراب مهارناپذیر و فقدان عاملیت نشأت گرفته است. اعتماد به خرافه، برای شخصیتی که در فهم و کنترل وضعیت بدن/زندگی خود ناتوان است، تسکین‌دهنده می‌شود و او را به مسئولیت‌گریزی می‌کشاند.

«نصیب نشود. باز انگار جَنّی شده است. این سید محمود از این کارها سر رشته ندارد. آن درویش حسن، که مقابل تکیهٔ رضاقلی دکان داشت، بلد بود. برای سر طاس نشستن و آینه‌دیدن و جَنّ‌گیری و جادوبندی هم‌تا نداشت. در این امور دست ملا کاظم را هم از پشت می‌بست... حالا خودش باید برود و زیر درخت گردو برای سهیلا اسفند دود کند، دیگر چه چاره» (همان: ۵۵-۵۶).

این بند، منطق روانی پناه‌بردن به خرافه را در وضعیت درماندگی و فقدان کنترل نشان می‌دهد. زن معتقد به خرافه، وقتی با رنجی مواجه می‌شود که نه منشاء آن برایش روشن است و نه ابزار عقلانی معتبری برای مهارش در دست دارد، میان مرجع‌های قدیمی مؤثر و مرجع‌های جدید ناکارآمد دست‌به‌دست می‌شود. «دودکردن اسفند زیر درخت گردو»، کنشی جبرانی است برای بازگرداندن حس عاملیت. خرافه، پروسه‌ای روانی برای تاب‌آوری است، تلاشی برای تبدیل اضطراب به عملی نمادین تا فرد احساس کند هنوز کاری از دستش برمی‌آید.

- «شکر خدا. مهره مار سید محمود هم انگار اثر داشته‌است. لیلی و مجنونش که در نعلبکی سرکه مثل کاه و کهربا به هم جفت شد- مو لای درزش نمی‌رفت. الله ربی! درست است که شاگرد ملا کاظم هم نیست این سید محمود اما باز خدا را شکر دستش سبک است. اگر دیوان‌پییگی امشب به سراغش بیاید و به خانه برش گرداند اعتقادش به سید بیشتر می‌شود» (همان: ۵۸).

- «اگر به خیر و خوشی از خر شیطان پیاده شده باشد، والله همان اثر ورد و دعای سید محمود و نذر و نیاز خودش است نه پادرمیانی شهربانو. چرا بی خود زیر بار منت باشد و بی جهت خود را مدیون کسی بداند» (همان: ۵۹).

مقاومت شکوه اعظم برای پذیرش نقش شهربانو در حل شدن مشککش، کارکردی دفاعی دارد، زیرا در صورت پذیرش، باید نیاز، وابستگی و بدهکاری عاطفی خود را به رسمیت بشناسد که برای او تهدیدکننده به نظر می‌رسد. بنابراین موفقیت را به نیروهای ماورایی نسبت می‌دهد تا «مدیون کسی نباشد». شکوه اعظم نمی‌خواهد رابطه را بر مبنای همیاری یا همدلی تعریف کند، بلکه آن را مقتدرانه و یک طرفه می‌خواهد.

این انکار، نوعی خشم پنهان و رنج انباشته دارد، حذف نقش شهربانو، راهی است برای خنثی کردن احساس گناه، حسادت و حقارت در برابر او؛ به همین دلیل، روایت از طرف شکوه اعظم طوری روایت می‌شود که به واسطه ورد همچنان فاعل مسلط باقی بماند.

- «شکوه اعظم گوشه لب را بالا داد و پشت چشم را نازک کرد و گفت: "از سنی مذهب، قربون، هرچی بگی بر میاد! حتی نمازش قبول نیست"» (همان: ۱۶۹).

۲-۳-۳. اضطراب مالکیت و وسواس تأیید پاکدامنی

مردسالاری، چنین هنجاری را ساخته که زن باید کالای دست‌نخورده‌ای باشد تا شایستگی همراهی مرد را پیدا کند. این تصور، باعث شده برخی مردان، با تبعیت از آن، زن را همچون دارایی خود ببینند و برای سلامت ظاهری آن، چارچوب تعیین کنند:

- «ابراهیم با همان چشمان خمار، که چندان برازنده‌اش نبود، فقط تکرار کرد: "عین حوری بهشتی! بکر و باکر و دست نخورده!" و وقتی شهربانو در سکوت لبخند زد پرسید، "مگه نه؟"

شهربانو با خنده‌ای معذب گفت، "مگه نه چی؟"

ابراهیم پیله کرد: "شرط می‌بندم که درست میگم!"

"ا تو امشب چته ابراهیم؟"

ابراهیم با اداهایی بی‌تابانه اصرار کرد: "خب بگو دیگه! اذیت نکن!"

شهربانو با کم‌حوصلگی گفت، "تو داری اذیت می‌کنی، نه من. حالا مگه حرف فحطه؟ تا حالا داشتی تقلید زنای امل ایرونی رو در می‌آوردی..."

ابراهیم حرف شهربانو را با لحنی شتابزده و پر ابرام برید: "یه کلمه بگو دیگه. من می‌خوام از زبون خودت بشنوم."

شهربانو با اخم پرسید: "د! چیو بشنوی؟"

ابراهیم گفت، "که تو تا حالا بغل کسی نخوابیدی، که هنوز دختری- مگه نه؟" (همان: ۲۳۲ و ۲۳۳)

اصرار وسواس‌گونه ابراهیم بر شنیدن تأیید بکارت، نشانه‌ای از اضطراب تملک است. او به دنبال قطعیت است تا احساس کنترل و امنیت مالکانه را در خود تثبیت کند. ابراهیم از فرو ریختن ستون هویتی خود می‌هراسد؛ هویتی که با مالکیت زن شناخته می‌شود.

در مقابل، واکنش شهربانو، نشان‌دهنده اجتناب اوست: او می‌داند که اگر پاسخ صریحی دهد، وارد، چرخه داوری و بازجویی شده‌است. بنابراین تلاش می‌کند با شیوه‌هایی مانند خندیدن، مکالمه را به حالت تعلیق دریاورد تا از آزار روانی خود جلوگیری کند.

۲-۴. الگوی فرهنگی

۲-۴-۱. وضعیت زنان

۱-۴-۲. کنترل، ابزار انضباط زن تازه‌عروس

جامعه مردانه، برای زن، در روزهای نخستین بعد از ازدواجش، هنجارهایی ساخته که باید براساس آن رفتار کند تا شأن زندگی تازه را حفظ کرده باشد. این قوانین نوشته نشده، از طرف افراد مختلف خانواده به زن تحمیل می‌شود تا او را در تنگنایی نابرابر برای انجام رفتارهای روزمره‌اش قرار دهد:

- «شهربانو هم خندید و پرسید، "امروز می‌بین پیش من بابا؟"

"نه باباجان- تلفن کردم ببینم آگه خانم برنامه‌ای برات در نظر نگرفتن تو بیای ناهارو با من باشگاه بخوری."

شهربانو پرسید، "خانم؟" و بلافاصله متوجه شد که مقصود مادرشوهرش معصومه خانم است و اضافه کرد: "خیال نمی‌کنم برنامه‌ای باشه. میام باشگاه."

امیرخان گفت، "مع‌هذا بهتره با خانم مشورت کنی."

شهربانو تعجب‌اش را از حرف پدرش پنهان کرد: "بسیار خب، چشم. اگر اینجا خبری بود بهتون تلفن می‌کنم آگه نکردم یعنی طرفای یک باشگاهم" (همان: ۱۹-۲۰).

در این بند، یک هنجار الزام‌آور به زن یادآوری می‌شود، یک زن متأهل، کنترل می‌شود و باید برای ساده‌ترین کارهای روزمره، با خانواده همسر مشورت کند. شهربانو، در برابر این هنجار متعجب شده‌است و آشکارا دلیلی برای آن نمی‌بیند.

- «راستی چندانم خوب نیست که تو هر روز هر روز میای اینجا ها، بهت بگم. مامان می‌گفت زن تازه‌عروس که هر دم به ساعت نمیداد پیش باباش. اصلاً چه معنی داره!» (همان: ۲۷)

این لایه، حفظ و بقای نظم مردسالار را با روش کنترلی بسیار ساده به تصویر می‌کشد. زن نه به دلیل خطا، بلکه به دلیل بیش‌ازحد دیده شدن، بیش‌ازحد رفت‌وآمد کردن و بیش‌ازحد حاضر بودن، مورد بازخواست قرار می‌گیرد، حضور زن باید اندازه داشته باشد.

تأکید بر کلمه تازه‌عروس هم، نشانگر وضعیت گذار است: مرحله تثبیت مالکیت. زن باید در موقعیت تازه خود حل شود و حفظ رفت‌وآمدهای سابق، استحاله زن را مختل می‌کند.

- «بعله، خوب شد که ماند. لاقول شوهر ایرانی کرد، خانواده نجیبی دارد شوهرش، خودش هم اروپا تربیت شده‌است» (همان: ۶۹).

ازدواج زن، در چارچوبی تعریف می‌شود که جامعه و خانواده تعیین می‌کنند و معیارها برای چنین تصمیمی شخصی نیستند. نظام کلی گرای حاکم، ویژگی‌هایی را برای ازدواج و همسر خوب در نظر می‌گیرد و این ویژگی‌ها تقریباً برای تمام زن‌ها مشترک است و آن‌ها موظف‌اند که بپذیرند و خشنود باشند.

- «معصومه خانم، با صدایی پرهیجان دنباله را گرفت: "چرا باید زن جوون تازه‌عروس هفته‌ای چند تا کاغذ برای این و اون به فرنگ بفرسته؟ والله ما آگه اونوقتاً جرأت داشتیم برای کسی رقعہ بدیم، حتی برای مادرمون. اسباب بی‌آبرویی و بدنامی بود. پناه بر خدا!"» (همان: ۲۷۶ و ۲۷۷).

زن تازه‌عروس باید در وضعیتی از محوشدگی اجتماعی داوطلبانه قرار گیرد: صدایش کوتاه، ارتباطاتش محدود و کنش‌هایش نامرئی باشد. از نظر معصومه خانم، نوشتن نامه از سوی تازه‌عروس و فرستادن آن به فرنگ، حتی با اینکه یک حرکت غایبانه و نوشتاری است، حضور زن را برجسته می‌کند و به هنجار تثبیت شده آسیب می‌رساند. این بند روشن می‌کند که چگونه کنترل بدن زن، تنها به بدن فیزیکی محدود نمی‌ماند، بلکه به صدا و نوشتارش نیز تسری می‌یابد.

ارجاع معصومه خانم به گذشته خودش، روشی رایج در بازتولید فرهنگ حاکم است: طبیعی‌سازی محرومیت از طریق تجربه نسل پیشین. او نه تنها محدودیت را نقد نمی‌کند، بلکه آن را معیار نجابت و سلامت اخلاقی می‌داند.

۲-۴-۱. معیارهای دوگانه رفتار مشروع

این اثر، معیارهای اخلاقی و رفتاری‌ای را نقد می‌کند که تنها برای زنان در نظر گرفته شده‌اند و بر این اساس، استاندارد دوگانه ایجاد شده که زنان را ملزم به رعایت مسائلی می‌کند که برای مردان ضرورتی ندارد:

- «اگر می‌خواست از زنش جدا می‌شد می‌رفت سراغ یکی دیگه. برای این کار که در کشور گل و بلبل نه مانعی وجود داره نه مسئولیتی» (همان: ۳۷).

جداشدن، نه یک بحران عاطفی، بلکه امکانی عادی، کم‌هزینه و یک‌طرفه برای مرد تصویر می‌شود. زن، در این نگاه فرهنگی، گزینه‌ای قابل تعویض است نه شریک زندگی. رابطه، واجد تعهد متقابل نیست، بلکه در چارچوب حق انتخاب نامتقارن مرد تعریف می‌شود. «کشور گل و بلبل»، سازوکارهای حمایت از این وضعیت نابرابر را نقد می‌کند؛ نه فشار حقوقی، نه مسئولیت اجتماعی و نه حتی سرزنش اخلاقی جدی متوجه مرد نمی‌شود و تمام این تبعات، به‌طور ضمنی، بر دوش زن می‌افتد. متن نشان می‌دهد که عادی‌سازی ترک زن، پایداری زندگی مشترک را نه یک ارزش مشترک، بلکه امتیازی مردانه می‌داند.

- «از قوطی فلزی و قرمز "پسن" سیگاری بر لب گذاشت و پدر برایش فندک زد. معصومه خانم نگاهی گذرا و پرتکذیب به این منظره انداخت.

چه معنی دارد سیگار کشیدن! آن هم زن جوان!» (همان: ۹۵).

سیگارکشیدن، عملی عادی و روزمره برای مردان، وقتی به زن جوان نسبت داده می‌شود، به‌سرعت از کنش فردی به نشانه‌ای اخلاقی- فرهنگی بدل می‌گردد و تخطی نمادین تلقی می‌شود. جامعه، از زن جوان انتظار خلوص، انفعال و بی‌اثری بیشتری دارد و سیگارکشیدن این انگاره را مخدوش می‌کند؛ چون با تصویری که از زن تازه‌وارد به نظم زناشویی ساخته در تضاد است. بنابراین واکنش معصومه خانم، نه یک واکنش شخصی، بلکه پاسدار یک هنجار جمعی است.

۲-۴-۳. کنترل پیشاپیش زن از طریق تبعید نمادین

کنترل پیشادستانه زن، روشی است که مردمداری در پیش می‌گیرد تا مبادا زن از هنجار موردنظرش فراتر برود. در این روش، زن از پیش در معرض اتهام و خطر قرار می‌گیرد تا احتیاط لازم را برای حفظ سنت مردانه در نظر داشته باشد:

- «چه با شرم و حیا و چشم‌وگوش‌بسته بار آمده‌است این دختر- هزار ماشاءالله. همین نجابت به صد مکتب و مدرسه‌ای که آن دخترعمویش رفته‌است می‌ارزد والله. هنوز بعد شوهر و بچه دل‌نگران آبستن شدن از سکوی حمام است- چشم بد دور. از بچگی فکر و ذکرش همین بوده‌است. چه کولی‌بازی درآورد، نصیب نشود، آن روزی که با شهریانو سوار الاکلنگ شد و میخ به بیخ کشاله‌اش رفت! مگر زبان به دهن می‌گرفت! سر و رویش را می‌کند و می‌گفت: حالا اگر آبستن بشوم چه خاکی به سر بریزم؟» (همان: ۴۸).

در این روایت، بدن دختر، نه محل تجربه، لذت یا رشد، بلکه کانون خطر است؛ تا حدی که حتی یک اتفاق کودکانه و تصادفی، به سرعت به ترس از آبستن شدن گره می‌خورد. بدن زن از همان کودکی جنسی‌سازی می‌شود. دختر هنوز نمی‌داند بارداری چیست، اما باید از آن بترسد، ترس پیش از آگاهی شکل گرفته‌است و این‌جا بدن ایدئولوژیک است: چیزی که باید مهار و مراقبت شود و مدام مورد بازخواست قرار بگیرد.

تقابل «نجابت» و «شرم و حیا» با «مکتب و مدرسه»، ناآگاهی را در برابر آگاهی تقدیس می‌کند. ندانستن و بالیدن به آن، سرمایه اخلاقی زن محسوب می‌شود و نجابت زن در این سیستم، حاصل انتخاب اخلاقی نیست، بلکه محصول تحمیل ترس و وحشت نظام‌مند همیشگی است.

- «خوب شد زودتر رفت فرنگ، وگرنه این بچه معصوم را هم از راه به در می‌کرد» (همان: ۴۸).

در این جمله، زن منبع بالقوه انحراف تلقی می‌شود و مشخص است که فرهنگ مسلط، زن را حامل نیروی اغواگر، مخرب و واگیردار می‌داند. گویا اخلاق امری ثابت یا انتخابی نیست، بلکه در تماس با زن «آزادتر» فرو می‌ریزد.

جمله، تمام مسئولیت را از دوش ساختار اجتماعی برمی‌دارد، زن مسئول و خطاکار است، نه محدودیت‌های اجتماعی، نه نگاه ایدئولوژیک به بدن زن و نه سایر رفتارهای زن‌ستیزانه؛ این همان سازوکار قربانی‌سازی زن است.

- «ابراهیم بهتر است حواسش جمع باشد. چهار چشمی زنش را بپاید. اگر چشم و ابرو و آب و رنگ زنش کاری دستش ندهد خوب است. این شهر خراب‌شده پر پنتی است، این دخترهای فرنگ‌رفته هم که لنگه فرنگی‌ها- بی‌بندوبار» (همان: ۸۸).

نخستین جمله نشان می‌دهد که رابطه زناشویی از نگاه منطق سلطه نه بر اعتماد، که بر نظام نگهداری بنا شده است. زن، بالقوه، خطرآفرین است، برای آبرو، خانواده، مالکیت مرد و باید از طریق کنترل و محدودسازی او، از ایجاد خطر جلوگیری کرد، این کنترل، برای حفاظت از «آبروی مرد» است؛ پس پیشگیرانه تلقی می‌شود، نه خشونت‌طلبانه.

زن مجموعه‌ای از نشانه‌های فریبنده را دارد (چشم و ابرو و آب و رنگ) و اگر کنشی هم نداشته باشد، صرف «داشتن بدن»، می‌تواند فاجعه‌ساز باشد. شهر، فضایی حیوانی و شکارچی است و زن هم طعمه‌ای آسیب‌پذیر است. این تهدید از جانب دیگران است، اما راه‌حل باز هم کنترل زن است، نه نقد یا تغییر ساختارها.

بافت سنتی جامعه، برای حفظ خود، به تحسین و بقای نسل زنان خانه‌نشین و منفعل می‌پردازد و در مقابل زنان کنش‌گر را تقبیح می‌کند. چنین اندیشه‌ای در قرن بیستم، در اروپا هم، تحت عنوان «ایدئولوژی خانه‌نشینی»، پرورش یافت، در این ایدئولوژی، زنان تشویق می‌شدند تا در خانه بمانند و وظایف خانگی‌شان را انجام دهند که بسیار ارزشمند و تعیین‌کننده است. در ایدئولوژی خانه‌نشینی، زن به خانه مسلط است و اگر از این قدرت احساس رضایت نداشته باشد و آن را کافی نداند، بیمار و ناسازگار است (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۲۱۸-۲۱۹).

۲-۴-۱. بدن زن و مرزهای مجاز رؤیت‌پذیری اجتماعی

جوامع سنتی مردسالار، تعیین نوع پوشش زن را، ساده‌ترین حق خود می‌دانند و از این طریق کنترل بخشی از حقوق اولیه زن را عهده‌دار می‌شوند:

- «ابراهیم با دهان باز ریش تراش را چند بار در یک مسیر ثابت بر صورتش بالا و پایین برد، بعد دست آزادش را در جهت بیدار^۱ ریش بر گونه مالید تا نرمی پوستش را بسنجد و گفت، "هیچ مناسب نیست".

شهربانو که به یاد شیرینکاری‌های شیدا لبخند بر لبش نشسته بود، پرسید، "چی؟ جوراب رنگی رو میگی؟ با چی مناسب نیست؟ اتفاقاً درست همرنگ بلوزمه".

ابراهیم درحالی‌که رو به آینه برمی‌گشت گفت، "برای امشب مناسب نیست جانم- اینجا ابرونه، یادت نره، مردم حرف درمیارن". شهربانو مدتی در سکوت به پشت شوهرش چشم دوخت و در بهت کامل پرسید، "تو سالن سینما مردم برای جوراب رنگی من حرف درمیارن؟!« (همان: ۱۲۳)

این گفت‌وگو، صحنه‌ای فشرده از کنترل روزمره بدن در فضای عمومی است و مرز جغرافیایی به کمک این کنترل‌گری می‌رود. مسئله، جوراب رنگی نیست، بلکه تبدیل بدن زن به سطحی خوانا برای قضاوت اجتماعی است. ابراهیم، پیشاپیش نگاه دیگران را

۱. اصطلاحی عامیانه که نویسنده برای بیان خلاف جهت رویش مو استفاده کرده است.

درونی کرده، حتی فضای نیمه خصوصی سالن سینما هم از نظر او محل بازخواست است. پرسش بهت‌زده شهربانو، ناباوری او را نسبت به سازوکار نظارتی جامعه نشان می‌دهد.

۲-۴-۱-۵. محرومیت مالی و تعلیق کنش‌گری زن

استقلال مالی زن، به ویژه در روزهای نخست پس از ازدواج، از دغدغه‌های مهم زنان است که در این رمان به آن اشاره شده است. شهربانو به دنبال راهی است که بتواند از نظر مالی مستقل باشد و این بخش قابل توجهی از مسیر حرکت به سمت آزادی فردی زنان در زندگی اجتماعی است:

- «راستی بقیه زن‌های تازه‌عروس چه می‌کنند؟ سراغ پدرشان که حتماً به مطالبه پول نمی‌روند. لابد از شوهرشان می‌گیرند. چطور؟ دست دراز می‌کنند یا با گردن کج منتظر می‌مانند که آقا مرحمت کند؟» (همان: ۱۲۵)

مطالبه پول از همسر یا پدر، یا منتظر ماندن برای گرفتن پول، بار انفعال و تعلیق دارد که نشانه‌ای از قدرت مرد و وابستگی زن است و مشارکتی برای زندگی مشترک در آن دیده نمی‌شود. در این پرسش‌ها نویسنده به‌طور ضمنی مطرح می‌کند که زن، در صورتی که برای زندگی مالی خود از پدر و سپس از همسر، درخواست پول کند، تنها سرپرستی خود را جابه‌جا کرده است و همواره وابسته خواهد بود.

- «باید به هر قیمت استقلال مالی داشته باشد. اینکه نشد - حتی نامه‌هایش را می‌دهد احمد پست کند. ابراهیم که گویی اصلاً در این عالم نیست. به هر حال مگر قرار است همه عمر کسی به او خرجی بدهد؟ تا حال بابا و از این پس شوهر؟! باید هرچه زودتر کار پیدا کند» (همان: ۱۸۸).

این بند، روی لحظه آگاهی اقتصادی زن تمرکز دارد که در آن شهربانو استقلال مالی را ضرورتی وجودی می‌بیند. او با توصیف جزئیات ساده، وابستگی اقتصادی را موجب سلب عاملیت اجتماعی و حذف بنیادین زن از اجتماع می‌داند و با داشتن شغل می‌خواهد از تحت تکلف بودن، به فاعل بودن تغییر موضع دهد.

۲-۴-۱-۶. بازتولید سوءظن جنسیتی در گفتار خانوادگی

انتقال باورهای مردانه، تنها از سوی جامعه به افراد نیست، گاهی جامعه این مسئولیت را به خانواده می‌سپارد و در این وضعیت، خانواده در نقش جانشین جامعه قرار می‌گیرد تا زن را به‌طور ذاتی، در موقعیتی متزلزل ببیند که باید از خطا نجات یابد:

- «معصومه خانم، آگاه به کنج‌کاوی ابراهیم، با رضایت گفت، "د همین دیگه آقا جان. شما مردای ساده خوش‌باور که از کار زنا سر در نمی‌آین. هزار مکر و کلک تو کار زن هست که شماها حالتون نیست. بسیار خوب، گیریم دختر آمد تو این خونه..."

ابراهیم با دراندن چشم و بالا بردن صدا میان حرف دوید: "گیریم کدومه؟! شما میدونین یا من؟!"
معصومه خانم هر دو دست را به علامت ساکت کردن پسر بال بال داد و گفت، "خیله خب! اما حالا چی آقا جان؟ هنوزم مهر و مومه؟! کمر بند عفت بهش می‌زنی و می‌فرستیش بیرون؟!" (همان: ۲۷۶)

این بند، زن را ذاتاً متقلب، نیازمند مهار، نظارت و بی‌اعتمادی می‌داند که بدون کنترل، منحرف می‌شود. واکنش ابراهیم نشان می‌دهد که مالکیت مرد بر بدن زن، نه فقط پذیرفته، که بدیهی تلقی می‌شود. دانستن، تشخیص دادن و تصمیم‌گیری درباره وضعیت زن، حق انحصاری برای مرد محسوب می‌شود. ابراهیم، نه از موضع دفاع از شهربانو، بلکه از موضع مالکانه اعتراض می‌کند: زن، ملک است و دیگران حق دخالت در تملک او را ندارند.

۲-۴-۱-۷. ازدواج، نقطه پایان عاملیت زنانه

در نمونه‌های ذیل، ازدواج، بی‌هیچ واسطه‌ای و به‌خودی‌خود، زن را در موقعیت‌های محدودکننده اجتماعی قرار می‌دهد که باید ارتباط خود را با دنیای بیرون قطع کند و زندگی اجتماعی خود را پایان دهد و در غیر این صورت، پیوند ازدواجش دچار آسیب خواهد شد:

- «ابراهیم چنان منقلب بود که بی‌اختیار بر یکی از صندوق‌ها نشست و انگشتان دو دست را در هم تابید. حواسش شش‌دانگ پی حرف‌های معصومه‌خانم و عکس و نامه‌های شهربانو بود. برای دیدن و خواندن تاب نداشت. آشوبی که در دلش برخاسته بود حسادت عاشقانه نبود، احساس از دست دادن تمام هستی‌اش بود. تا چهل سالگی مالک هیچ چیز نبود جز شهربانو. شهربانو تنها ملکش به شمار می‌رفت که برای تصاحبش چند ماهی زحمت کشیده بود و درنهایت با عقدنامه به تملکش درآورده بود و دیگر نیازی نمی‌دید که در پاسداری‌اش کوششی به خرج دهد یا ظرافت و توجه خاصی خرجش کند. ملکش بود شهربانو و آنچه برایش مسلم بود این بود که این ملک شریک بر نمی‌دارد» (همان: ۲۸۰).

واژگانی مانند «تملک»، «تصاحب» و «شریک»، زبان اقتصادی را به حوزه ازدواج کشانده، نشان می‌دهند که در چارچوب نظام غالب، پیوند زناشویی، ادامه نظام تملک است، نه رابطه مبتنی بر همدلی و برابری. جایگاه زن، بعد از ازدواج، به ملک خصوصی مرد و شی‌ای قابل تملک فرو کاسته می‌شود و هراس ابراهیم از فروپاشی تنها دارایی نمادین اوست.

- «چرا هنوز دیوان‌بیبی امضا می‌کند؟! ادامه تحصیلات چه معنی دارد؟! مگر شوهر نکرده‌است! نخیر، از این کارها منظوری دارد- بیخود نیست. باید راه و رسمش را عوض کند. باید دست از این اعمال بکشد. اینطور نمی‌شود» (همان: ۲۸۴).

در این بند، تحصیل زن بعد از ازدواج، حقی طبیعی یا تشخیصی فردی نیست، بلکه انحراف از معیار قلمداد می‌شود. در چنین فرهنگی، زن متأهل، باید از مدار رشد فردی، یادگیری و حضور اجتماعی خارج شود. هرکسی بیرون از این مدار، با سوءظن اخلاقی همراه می‌شود.

جمله دستوری پایانی، نشان می‌دهد که فرهنگ مسلط، مداخله مستقیم در سلوک زن را حق خود می‌داند. تغییر، نه انتخاب زن، که تکلیف اوست و هر نوع تداوم استقلال برای زن، بعد از ازدواج، نوعی اختلال است.

۲-۴-۱-۸. درونی شدن الزام ازدواج در خودگویی زنانه

کنترل زمان ازدواج زنان، شیوه‌ای است که آن‌ها را در چرخه سلطه حبس می‌کند و وظیفه‌ای ساختگی را به زنان تحمیل می‌کند که زمان‌بندی مشخصی دارد:

- «برای یکی از دوستانش به شوخی و جدی نوشته بود: در اینجا نمی‌شود پیر دختر شد، باید شوهر کرد!» (همان: ۳۳۱)

شهربانو، ازدواج را یک ضرورت زیستی- اجتماعی می‌داند. «پیردختر شدن»، مانند یک برچسب تهدیدآمیز عمل می‌کند که زن را از آینده‌ای مشروع محروم می‌سازد. شهربانو، که زنی تحصیل‌کرده و روشنفکر است و در طول داستان، جزئیات رفتار همسرش را واکاوی می‌کند و در انتهای داستان، از ازدواج خود پشیمان می‌شود، در ابتدا چنین تصویری درباره پیوند زناشویی دارد و آن را گریزناپذیر می‌داند. به زبان ساده‌تر، فرهنگ مسلط مردانه، آن‌چنان زن را برای ازدواج در تنگنا قرار می‌دهد که این الزام در ذهن زنان مختلف، نهادینه و حتی اغلب پذیرفته شده است.

۲-۴-۱-۹. آبرو به عنوان ابزار سرکوب و حذف رنج زن

جامعه پای‌بند به سنت‌های مردانه، زن و مسائل مهم او را در خدمت مردسالاری می‌بیند و ارزش آن را در مواجهه با آرمان‌های مردسالاری تعریف می‌کند. مشکلات زنان به تنهایی، موضوعیت ندارند و می‌توانند حذف یا نادیده گرفته شوند:

- «اگر یک دفعه دیگر نظام این دختر را در آن دارالمجانین بخواباند- کجا بود؟ "میمنت"، بعله بیمارستان "میمنت"-مردم چه خواهند گفت؟ خاک عالم! می گویند دختر دیوان بیگی حسابی به سرش زده است، می گویند عقلش پاره سنگ می برد. نصیب نشود. مگر دیگر آبرو برای کسی می ماند. خدا مرگ بدهد. آن دفعه کسی خبردار نشد، ولی مگر اینجور چیزها برای ابد پنهان می ماند؟ این نظام هم دری به تخته می خورد سراغ حکیم و طبیب و روانی می رود که قدرتی خدا هیچ چیز سرشان نمی شود! همه شان عقلشان با گهشان قاطی است!» (همان: ۵۴-۵۵).

مسئله اصلی این بند، رنج روانی یا بیماری زن نیست؛ ترس محوری از قضاوت مردم است. وضعیت روانی در این بند، وضعیت پزشکی نیست، بلکه برچسبی اجتماعی است که حیثیت خانوادگی، آبرو و امکان زیست اجتماعی زن را نابود می کند. زن حتی در فروپاشی روانی اش هم متعلق به خود نیست، اگر فروپاشد، ضرر حیثیتی به بار می آید.

۳. نتیجه گیری

ماه غسل شهربانو، جهانی می سازد که در آن زن بودن یک وضعیت زیسته است؛ وضعیتی که هم زمان در بدن، ذهن و روان شخصیت ها تنیده شده است. از این رو، این اثر امکان خوانش انتقادی از مسیرهای مختلف، از تجربه زیستی گرفته تا وضعیت فرهنگی، را فراهم می کند. در ماه غسل شهربانو، بدن فقط یک واقعیت طبیعی نیست، بلکه محل اعمال قدرت، کنترل و معناگذاری اجتماعی است. تجربه های زیستی (بارداری، هم بستری و حتی پوشش)، به سرعت از سطح بدنی عبور می کنند و به ابزار قضاوت، مهار و ارزش گذاری بدل می شوند. بدن زن، بدنی است که بار معنا، ترس، شرم و اطاعت را حمل می کند. در ساحت زبانی، نویسنده زبان را به عنوان یکی از ابزارهای تعیین کننده شخصیت پردازی و بازنمایی به کار می گیرد. زبان زنان در این اثر یکدست نیست، بلکه هر زن صدای خاص خود را دارد و این تنوع زبانی جریان گرفته از دایره واژگانی متفاوت، ضرب المثل ها، لحن و لهجه حامل معناست و تأثیر تجربه زیسته را در زبان نشان می دهد. نویسنده، با برجسته کردن تفاوت های زبانی، صدای زنان را در متن برجسته می کند. در سطح روانی، رمان تصویری از فرسودگی روانی زن ارائه می دهد. زنان وقتی در نقش های تحمیلی شان حل می شوند، فاصله ای غیرمنطقی را میان خود و نقششان احساس می کنند و ناگزیر می شوند با ساختار قدرت انطباق یابند. تجربه های روانی زنان در این داستان مانند فراموشی، انکار تجربه بدنی، درونی سازی هنجارها و پناه بردن به خرافه، واکنش های روانی به زیست محدود، کنترل شده و ناامن زن هستند. در این رمان، فرهنگ، مهم ترین نیروی سامان دهنده زندگی زنان است. ازدواج و ضرورت آن، کنترل بدن، حذف اجتماعی، وابستگی مالی و سایر نابرابری های اجتماعی، در قالب هنجارهای فرهنگی بازنمایی می شوند. درعین حال، نویسنده، هنجار غالب را طبیعی سازی نمی کند، بلکه با روایت جزئیات روزمره، چگونگی بازتولید این هنجارها را نشان می دهد. الگوی فرهنگی بیشترین بسامد را دارد؛ چون رمان به طور پیوسته بدن، زن، ازدواج، آبرو، خانواده، سنت، سیاست و تاریخ را در قالب هنجارهای مسلط بازنمایی می کند. زیست زنانه تقریباً همیشه در نسبت با فرهنگ تعریف می شود و بیشترین فشار، تعارض و کشمکش از دل ساختارهای فرهنگی بر زنان وارد می شود. هم پوشانی الگوها در ماه غسل شهربانو، اجتناب ناپذیر است، زیرا تجربه های زنان داستان، در سطحی چندلایه بازنمایی می شوند؛ به همین دلیل بعضی از نمونه ها به طور هم زمان در بیش از یک لایه قابل تحلیل اند. این خوانش نشان می دهد که ماه غسل شهربانو، بیش از آنکه روایتی از زندگی فردی زنان باشد، بازنمایی چندلایه ای از تجربه های زنانه در ساحت های گوناگون است و به فهم بخشی از وضعیت زندگی زن ایرانی در دوره تاریخی مشخصی کمک می کند.

منابع

- امیرشاهی، مهشید (۲۰۰۱). مادران و دختران، ج سوم: ماه غسل شهربانو. استکهلم: فردوسی.
- امینی، امیرقلی (۱۳۳۹). فرهنگ عوام. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علی اکبر علمی.
- ایوانز، مری (۱۳۸۲). «سیمون دو بووار در آینه رمان‌هایش». در مجموعه مقالات زن و ادبیات (سلسله پژوهش‌های نظری درباره مسائل زنان). گزیش و ترجمه منیره نجم عراقی، مرسله صالح پور و نسترن موسوی. تهران: چشمه.
- پاینده، حسین (۱۳۸۲). گفتمان نقد. تهران: روزنگار.
- جمشیدی‌پور، یوسف (۱۳۴۷). فرهنگ امثال فارسی شامل امثال، ضرب‌المثلها، حکم، فولکلورهای رایج و منسوخ. تهران: کتابفروشی فروغی.
- جیمز، سوزان (۱۳۸۲). «فمینیسم». در مجموعه مقالات فمینیسم و دانش‌های فمینیستی: ترجمه و نقد تعدادی از مقالات دایرةالمعارف روتلیج. ترجمه عباس یزدانی. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- خضرائی (واله)، امین (۱۳۸۲). فرهنگ‌نامه امثال و حکم ایرانی. شیراز: نوید شیراز.
- رابینز، روت (۱۳۸۹). فمینیسم‌های ادبی. ترجمه احمد ابومحبوب. تهران: افراز.
- فیاض، ابراهیم و رهبری، زهره (۱۳۸۵). «صدای زنانه در ادبیات معاصر ایران». پژوهش زنان، دوره چهارم، ش چهارم، صص ۲۳-۵۰.
- کراچی، روح‌انگیز (۱۳۹۴). «چگونگی تأثیر جنسیت بر ادبیات». زن در فرهنگ و هنر، دوره هفتم، ش دوم، صص ۲۲۳-۲۴۱.
- گرت، استفانی (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی جنسیت. ترجمه کتایون بقایی. تهران: نی.
- مایلز، رزالیند (۱۳۸۰). زنان و رمان. ترجمه علی آذرنگ (جباری). تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- محمدی اصل، عباس (۱۳۹۶). جنسیت و زبان‌شناسی اجتماعی. تهران: گل‌آذین.
- مراقبی، غلامحسین و جهانی‌نوق، مجید (۱۳۹۱). فرهنگ جامع امثال و حکم، ج ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۸). از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم. تهران: پژوهش شیرازه.

Castle, G(2013). *The literary theory*. London: Blackwell.

Heilbrune, C(1985). "Bringing the Spirit Back to English Studies". In (eds), E. Showalter, *The New Feminist Criticism*. New York. pp 21-28.

Showalter, E(1985). "Toward a feminist poetics". In (eds), E. Showalter, *The New Feminist Criticism*. New York. pp 125-143.

Spender, D(1985). *MANMADE LANGUAGE*. Second Edition. London: Pandora Press.

References:

- Abbās, Mohammadi Asl (2017) *Jensiyyat va zabān-Šenāsiye ejtemā'ī (Gender and Social Linguistics)*. Tehran: Golāzin. [In Persian].
- Amini, Amirqoli (1960) *Farhang-e avām (Common Culture)*. Tehran: Press Institute of Ali Akbar Elmi. [In Persian].
- Amiršāhi, Mahšid (2001) *Mādarān va doxtarān, ketāb sevvom: Māh-e asal-e Šahrbānu (Mothers and daughters. book three: Shahrbanoo's honeymoon)*. Stockholm: Ferdowsi Publication. [In Persian].
- Fayyāz, Ebrāhim and Zohre Rahbari (2006) *Sedāye zanāne dar adabiyyāt-e mo'āser-e irān. (Feminism voice in Iran's contemporary literature)*. Pažuheš-e zanān (Woman's Research). vol. 4. pp 23-50. [In Persian].
- Evāns, Mary (2003) *Simune de Beauvur dar Āyene RomānhāyaŠ. [Simone de Beauvoir in the Mirror of Her Novels]*. tr. ManiŽe Najm 'arāqi, Mersedeh Sālehpur and Nastaran Musavi. Tehran: ČeŠme. [In Persian].
- Garret, Stefāni (2017) *Jām'e Šenāsi jensiat. [Sociology of Gender]*. tr. Katāyun Baqāyi. Tehran: Ney. [In Persian].
- Homeyrā, Moširzāde (2009) *az JonbeŠ tā Nazariye Ejtema'ī. [From Movement to Social Theory]*. Tehran: Širaze Publishing. [In Persian].
- James, Susān (2003) *Feminism [Feminism]*. tr. Abbās Yazdāni. Qom: Motāle'āt va Tahqiqāt Zanān. [In Persian].
- Jamšidipur, Yusef (1969) *Farhang Amsāl Fārsi. [Culture of Persian Proverbs]*. Tehran: Foruqi's bookstore. [In Persian].

- Karāči, Ruhangiz (2015) Čequneqi Ta'sir Jensiat bar Adabiyyāt. [Gender Influence on Literature]. Zan dar Farhang va Honar. (Woman in Culture and Art). Vol. (7). pp 223-241. [In Persian].
- Morāqebi, Qolāmhoseyn and Jahāni Nug, Majid (2012). Farhang Jām` Amsāl va Hekam. [Amsal va Hekam]. Second book. Tehran: University of Tehran. [In Persian].
- Pāyande, Hoseyn (2003) Qoftemān Naqd. [Critical Discourse]. Tehran: Ruznegār. [In Persian].
- Miles, Rosālind (1990) Zanān va Romān. [The Female Form Woman Writers and the conquest of the Novel]. tr. Ali Āzarang (jabbāri). Tehran: Rošangarān Publication. [In Persian].
- Rābins, Rut (2010) Feminismhāye Adabi. [Literary Feminisms]. tr. Ahmad AbuMahbub. Tehran: Afrāz. [In Persian].
- Xazrāyi, Amin (2003) Farhangnāme Amsāl va Hekam Irāni. [Dictionary of Iranian Proverbs and Saying]. Shiraz: Navid Shiraz. [In Persian].
- Castle, G(2013). The literary theory. London: Blackwell.
- Heilbrune, C(1985). "Bringing the Spirit Back to English Studies". In (eds), E. Showalter, *The New Feminist Criticism*. New York. pp 21-28.
- Showalter, E(1985). "Toward a feminist poetics". In (eds), E. Showalter, *The New Feminist Criticism*. New York. pp 125-143.
- Sponder, D(1985). *MANMADE LANGUAGE*. Second Edition. London: Pandora Press.